

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav slavistických a východoevropských studií

Východoevropská studia se specializací rusistika

Veronika Součková

Obraz domova a cesty v ruských příslovích

Diplomová práce

Vedoucí práce: PhDr. Ilja Lemeškin, Ph.D.

2007

Ráda bych na tomto místě srdečně poděkovala vedoucímu práce za podporu, čas a mnohé podnětné připomínky.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně s použitím uvedených pramenů a literatury.

Barbora Štefková

OBSAH

ÚVOD	4
Úvodní poznámky	4
Základní definice	5
Výběr materiálu, struktura a cíle práce	8
I. PROSTOR DOMOVA	10
1. Prostor domova jako fyzická struktura	10
a) Čas zahájení stavby	11
b) Místo stavby	11
c) Stavební materiál	12
d) Struktura a vybavení domu	13
<i>Pec</i>	14
<i>Pec a symbolika ohně</i>	15
<i>Pec a symbolika chleba</i>	16
<i>Stůl</i>	18
2. Prostor domova a rodina	18
3. Prostor domova jako hospodářský prostor	19
4. Prostor domova a čas	21
II PROSTOR CESTY	23
1. Odchod	25
2. Na cestě	28
a) Místa strašidelná a místa posvátná	29
b) Přírodní živly	31
<i>Voda/moře</i>	32
<i>Oheň</i>	33
<i>Vítr</i>	34
<i>Země</i>	35
c) Setkání na cestě	36
3. Návrat	37
4. Životní pouť	37
5. Ohrožení	41
Divoká zvířata	41
<i>Vlk</i>	41
<i>Medvěd</i>	43
<i>Zmije</i>	44
III HOSTÉ A CIZINCI	45
1. Hosté	45
a) Před příjezdem	46
b) Přijetí do domu	46
c) Odchod	49
d) Odmítnutí pohostinství	50
2. Cizinci	51
IV ZÁVĚR	53
1. Sémantická analýza	53
<i>Domov/Cesta</i>	53
<i>Hosté-Cizinci</i>	54
2. Shrnutí	55
Příloha	
<i>Seznam přísloví</i>	
<i>Seznam literatury</i>	

ÚVOD

Úvodní poznámky

Percepce prostoru domova a prostoru cesty spolu s reflexí postavení hostů/cizinců v ruské lidové kultuře je velmi zajímavý lingvisticko-sociologický fenomén, jehož zkoumání se dotýká řady vědních oborů - psychologie, sociologie, folkloristiky, lingvistiky, etnolingvistiky apod. Prostor domova a prostor cesty spolu s přechodnou sférou mezi nimi (tj. status cizinců/hostů) tvoří páteřní strukturu lidského světa a jsou základní součástí života každého jednotlivce. Zkoumáním otázek souvisejících s reflexí těchto životních sfér v ruském folklóru se zatím zabýval jen nevelký počet lingvistických, sociolingvistických či lingvofolkloristických prací.

Ve své profesi práce s cizinci a uprchlíky jsem se často setkala s mnoha formami přístupu k osobám přicházejícím do usedlé společnosti "zvenčí". Na řadě konkrétních příkladů jsem si uvědomila hluboké rozdíly v tom, jakým způsobem společnost vnímá „své“ a „cizí, pocházející odjinud“. Je zřejmé, že tyto sociální jevy nejsou nijak nové a že jejich odraz lze nalézt v různých oblastech života člověka, tedy i v jazyce. Z toho důvodu jsem se rozhodla věnovat pozornost analýze reflexe obrazu domova a cesty v ruském jazyce.

Na počátku bylo nutné vybrat jazykový materiál, který bude pro zkoumání výše uvedené oblasti nejvhodnější. Nabídka ruského folklóru je v tomto směru velmi bohatá - pohádky, byliny, zaříkadla, pranostiky, hádanky, pověry, přísloví atp. Pro zkoumání otázek souvisejících se způsobem vnímání "svého" x "cizího" se nakonec ukázala být velmi vhodná ruská přísloví a to z následujících důvodů:

- Prísloví (paremia)¹ jsou frazeologické jednotky, v nichž jsou zakódovány a reflektovány kulturní hodnoty, zkušenosti a podmínky společenského prostředí, z něhož vzešly. Výpovědi přísloví reflektují univerzální témata

¹ Otázce definice výrazu přísloví věnuje systematickou pozornost řada paremiologů. Několik z možných definic je uvedeno v části "Základní definice/Definice a funkce přísloví".

lidské existence, životního cyklu člověka i konkrétní kulturní specifika příslušníků různých národů.

- Paremia odrážejí skutečnosti lidského života v jejich komplexnosti i rozpornosti. Ústředním tématem paremií je člověk a projevy jeho povahy, životní činnosti a různých okolností jeho života a sama přísloví o sobě hovoří v tomto duchu (*Пословица плодуща и живуща. Пословица всем делам помощница. И на твою спесь пословица есть*).
- Přísloví nikdy nepřestala být součástí živého jazyka. Setkáváme se s nimi v běžné řeči, v publicistice, v literárních dílech či v médiích, kde přispívají k expresivitě, výstižnosti a přesnosti výrazu sdělení. Krátká forma, trefnost a snadná zapamatovatelnost napomáhá jejich rychlému osvojení novými generacemi mluvčích.
- Výrazným rysem přísloví je také jejich "kompaktnost": přísloví obsahují výpověď "zhuštěnou" do krátkého a přehledného celku.

Všechny tyto charakteristiky činí z přísloví velmi vhodný materiál pro analýzu otázek souvisejících s reflexí prostoru domova a cesty.

Základní definice

Definice "prostoru domova" a "prostoru cesty"

Před formulací cílů této práce je nutné vyjasnit, co máme na mysli hovoříme-li o *prostoru domova* a o *prostoru cesty*. V tomto textu termín "prostor domova" označuje:

- 1) místo, kde člověk dlouhodobě nebo trvale žije, hospodaří a odpočívá;
- 2) životní prostor rodiny nebo určité sociální skupiny/komunity;
- 3) konkrétní fyzickou strukturu s hmatatelnými fyzickými hranicemi;
- 4) duchovní zázemí a prostředí poskytující člověku útočiště a pocit bezpečí;
- 5) označení známého prostranství rodného místa/vesnice/města.

O něco složitější je definice prostoru cesty. Prostor cesty je ze své podstaty amorfnější nežli prostor domova, jehož přibližné fyzické vymezení je možné představit si za pomoci obrazu domu či jiného typu přístřeší. Cestu v základním významu slova („akt přechodu/přejezdu z místa A do místa B“) můžeme považovat jen za prvotní impuls přivádějící člověka do prostoru cesty. Z tohoto pohledu je možné vymezit prostor cesty

použitím negativní definice - "prostor cesty je vše, co není prostorem domova". Představa cesty jako fyzického aktu přesunu z jednoho místa do druhého je sice jen jedním z aspektů prostoru cesty, pomáhá však při konkretizaci představ abstraktních rysů tohoto prostoru (nemožnost nebo omezená možnost výkonu běžných úkonů, nutnost zajišťovat si opakovaně a v různých podmínkách základní životní potřeby, nutnost flexibilního přístupu k řešení nových situací, nečekaných komplikací a překážek atp.).

Geografické a časové určení

Pozorování uvedená v této práci se vztahují k situaci aktuální v evropské části ruského impéria v devatenáctém století; v této době a na tomto geografickém prostoru byla shromažďována a kategorizována většina materiálu shromážděná ve sborníku V.I. Dala, který se stal základem této práce.

Definice a funkce přísloví

V.I. Dal definuje přísloví jako "*суждение, приговор, поучение, высказанное обиняком и пущенное в оборот, под чеканом народности*"², V.P. Žukov označuje jako přísloví "*краткие народные изречения, имеющие одновременно буквальный и переносный (образный) план или только переносный план и составляющие в грамматическом отношении законченное предложение*"³ a G. L. Permjakov hovoří o příslovích jako o zvláštním jazykovém jevu vyjadřujícím určité klišé.⁴

Přísloví jsou jedinečný a okouzující folklórní žánr. Jejich mistrovství tkví ve schopnosti nabídnout cílený a naprosto přesný obraz charakterizující určitý vztah nebo situaci, jejíž podstata může být zobecněna v přeneseném smyslu. Právě přesnost srovnání, říznost formy a výstižnost použitého obrazu je klíčem úspěchu přísloví a jejich pevného zakotvení v povědomí mluvčích. Výsledné sdělení, závěr či postřeh načrtnutého obrazu není posluchači servírován didaktickým způsobem, ale prostřednictvím vtipné pointy (*Помогает, кому делать нечего*), metafory (*Всякому*

² В.И. Даль, Пословицы русского народа, Художественная литература, Москва, 1989, стр. 14.

³ В.П. Жуков, Словарь русских пословиц и поговорок, Москва, 1009, стр. 11.

⁴ Г.Л. Пермяков, Избранные пословицы и поговорки народов востока, Москва, Наука, 1996, стр. 15.

овощу свое время) nebo působením rýmu, rytmu či zvukomalebnosti (např. *Коси, коса, пока роса; роса долой а ты домой*).

Charakteristickým rysem přísloví jsou vtip, ironie a sarkasmus. Na malém prostoru dokáže přísloví elegantně načrtnout a okamžitě zesměšnit hlupáka (*У него в голове реденько засеяно*), závistivce (*Он чужим здоровьем болен*) či pošetilé jednání (*Пустая бочка пуце гремит*). Za všechny uvedme v tomto kontextu výstižnou charakteristiku přísloví Nikolaje Vasiljeviče Gogola: "Kromě hluboké myšlenky odrážející se už v samotném stylu zrcadlí přísloví také mnoho našich vlastností - a najdeme v nich všechno: výsměch, úšklebek, výčitku, popíchnutí. Všechny velké osobnosti, od Petra přes Suvorova po Puškina se před příslovími skláněly".⁵

V příslovích najdeme stopy dávných tradic a rituálů (*Родильная ложка с солью и с перцем и бабке на масло*), dějinných událostí (*Потянули к Варваре на расправу. Услали его березки считать. В доме-то у них словно Мамай воевал*) a nejčastěji pak reflexi nepřiliš proměnlivé podstaty lidské povahy, jednání a vztahů lidí k okolnímu světu (*Один проторил тропу, а все ходят. Змею обойдешь, а от клеветы не уйдешь*).

Funkce, kterou přísloví ve větě plní, můžeme v souladu s kategorizací G. Sidorkové rozdělit do následujících skupin:⁶

- a) Prísloví *oponující*: používají se v reakci na vyjádření druhé hovořící osoby s cílem devalvovat její prohlášení (*Хвались, да не поперхнись. Зараза к заразе не прилипает*);
- b) Prísloví *uklidňující*: nabádají ke střízlivému hodnocení situace a použití vlastního zdravého rozumu (*Много бредится, мало сбудется. Не верь речам, верь своим очам*);
- c) Prísloví *varující*: vyzývají k vyhýbání se nemorálnímu jednání a k opatrnosti/ ostražitosti při vlastní činnosti a jednání s lidmi (*Кто много целует, редко не кусает. Бог долго ждет, да больно бьет. Не зная броду, не суйся в воду*);

⁵ Н.В. Гоголь, Собрание сочинений, sv. 6, 1953, str. 166.

⁶ Г.Д. Сидорокова, Прагматика паремий: пословицы и поговорки как речевые действия, Krasnodar, 1999, str. 41-42.

- d) Přísloví *kárající*: negativně hodnotí určitý typ jednání (*Дешевая рыбка на чужом блюде. После нас хоть трава не расти*);
- e) Přísloví *stěžující si*: vyjadřují subjektivní negativní emoce (*Кто силен, тот и волен. Правда истомилась, лжи покорилась*);
- f) Přísloví *ospravedlňující*: ospravedlňují vlastní jednání (*Всех дел не переделаешь. Не солгать, так не продать. Рыба ищет где глубже, человек где лучше*);
- g) Přísloví *doporučující*: vyslovující preferenci určitého druhu jednání (*В долг давать - дружбу терять. Обычай старше закона*);
- h) Přísloví *povzbuzující*: pobízejí k určité činnosti (*Куй железо, пока горячо*).

Všechny zde uvedené aspekty dobře charakterizují funkci přísloví v jazyce - předání poučení, doporučení, vysvětlení, zdůraznění obecných hodnot a formulace zkušeností předchozích generací.

Výběr materiálu, struktura a cíle práce

Výběr materiálu

Hlavním zdrojem materiálu použitého v této práci je sborník ruských přísloví vypracovaný významným představitelem ruské paremiologie Vladimírem Dalem.⁷ Jako doplňující zdroje byly použity práce V.P. Žukova a V.P. Anikina⁸ spolu se sborníkem V.I. Zimina a A.S. Spirina⁹. Přestože hlavním pracovním materiálem jsou paremia, v některých případech jsou při zkoumání jednotlivých oblastí uvedeny jako doplněk i další žánry lidové slovesnosti zařazené do Dahlova sborníku (např. hádanky nebo pověry), které jemněji ilustrují vnímání určitých pojmů a symbolů v lidové kultuře.

Struktura práce

První tři kapitoly věnují pozornost charakteristice obrazu prostoru domova, prostoru cesty a statusu hostů/cizinců tak, jak se s ním setkáváme v ruských příslovích. Pro lepší dokreslení kontextu jsou do těchto kapitol zařazena i přísloví, která netvoří

⁷ В.И. Даль, Пословицы русского народа, Художественная литература, Moskva, 1989.

⁸ В.П. Жуков, Словарь русских пословиц и поговорок, Moskva, Русский язык, 1993

В.П. Аникин, Русские пословицы и поговорки, Moskva, 1988.

⁹ В.И. Зимин, А.С. Спирин, Пословицы и поговорки русского народа, Moskva, Suita, 1996

součást závěrečné analýzy obsažené ve druhé části kvůli svému zvláštnímu přechodnému charakteru (např. přísloví hovořící o tradici *зубы* a rituálů odchodu v ruském prostředí, která mohou pomoci přiblížit percepci odchodu z domova; tato přísloví však přinášejí pouze nepřímou charakteristiku obrazu prostoru domova/cesty).

Pro zkoumání rozsáhlého materiálu bylo nutné identifikovat vhodná klíčová slova umožňující odpovídající selekci a následnou sémantickou analýzu přísloví. Klíčová slova byla volena na základě poznatků a pozorování shromážděných v prvních třech kapitolách a jejich seznam je uveden ve čtvrté kapitole spolu s výsledky sémantické analýzy, závěrečným shrnutím a odpovědí na otázky formulované na počátku práce. Soubor použitých přísloví pak má formu kategorizovaného excelového souboru tvořícího přílohu k celé práci.

Cíle práce

Cílem práce je zjistit, jakým způsobem ruská přísloví vnímají a charakterizují prostor domova, prostor cesty a status osob nacházejících se na pomezí obou těchto prostorů (tj. status cizinců a hostů). Převažuje v příslovích kladné vnímání prostoru domova nebo je pozitivně vnímán naopak prostor cesty, který může člověku přinést důležité zkušenosti? Můžeme ruská přísloví charakterizovat spíše jako domocentrická nebo kosmopolitní? Tato práce by měla přinést odpovědi na následující otázky:

1. Jaké jsou typické charakteristiky prostoru domova a prostoru cesty v ruských příslovích?
2. Existuje-li mezi obrazem domova a cesty rozdíl, do jaké míry jsou oba prostory vnímány odlišně?
3. Existují ve vnímání obou prostorů rozpory nebo je jejich percepce v ruských příslovích jednotná?
4. Jakým způsobem odráží ruská přísloví status osob nacházejících se na pomezí (tj. hostů a cizinců)?

Podívejme se nejprve blíže na způsob, jakým přísloví vnímají a charakterizují prostor domova.

I PROSTOR DOMOVA (*Хорошо тому, кто в своем доме*)

V souladu s definicí uvedenou v úvodní části můžeme prostor domova vnímat jako multi-dimenzionální prostor, sjednocení řady menších podprostorů. Jednou z podmnožin prostoru domova je například domov jako pevná fyzická struktura/stavba chránící člověka před nepříznivými vlivy okolního prostředí (s konkrétními pravidly řídícími výběr vhodného místa, času a materiálu stavby a s charakteristickým vnitřním vybavením), domov jako chráněný prostor nabízející vhodné podmínky pro reprodukci života, domov jako místo rodinných či sociálních rituálů, domov jako prostor hospodářský, domov ve své časové dimenzi apod. Na specifický status prostoru domova ukazuje také různá váha jednání doma a mimo domov. Staré právní texty i lidová kultura hovoří o různé míře závažnosti přisuzované přestupku spáchanému doma a analogickému přestupku spáchanému mimo domov.¹⁰ Co se odehrávalo za stěnami domova (rodinné problémy, hádky, ale i násilí) bylo záležitostí zcela soukromou realizovanou na suverénním území (*Чужой ум до порога. В своем ломте - своя воля. В своих углах не староста указчик. В своем доме, хоть болячкой сяду, нет дела никому*).

Podívejme se nyní na jednotlivé podmnožiny prostoru domova a jejich reflexi v prostředí lidové kultury.

1. PROSTOR DOMOVA JAKO FYZICKÁ STRUKTURA

Proces výběru místa a času stavby domu, tj. "fyzického těla" prostoru domova, doprovázela tradiční kultura řadou úkonů, rituálů a obřadů. Jak uvádí D. Zelenin, důležitý byl například správný výběr příznivého okamžiku pro zahájení budování fyzické stavby, výběr místa, materiálu atd.

¹⁰ C. Watkins, *Studies in Indo-European legal language institutions and mythology*. Third Indo-European conference, Conference proceedings, Philadelphia, 1970, str. 321-354.

a) Čas zahájení stavby

Vhodným momentem pro zahájení stavby bylo podle D. Zelenina například novoluní, velký půst, přelom starého a nového roku.¹¹ D. Ivanov hovoří o sobotě jako o dni nevhodném pro zahájení jakékoliv významné činnosti neboť by podle pověry hrozilo, že dílo bude postupovat vpřed "лиць по субботам".¹² Podle přísloví nebylo vhodné se stavbou domu (a vůbec s jakoukoliv významnou aktivitou) začínat v pondělí, ve středu, ve čtvrtek či v sobotu, vhodnými dny byly naopak úterý nebo čtvrtek (*понедельник - похмелье; среда - пост; пятница - не работница; В понедельник, среду и пяток никакого дела не начинай. Кто в пятницу дело начинает, у того будет пяtitься. По пятницам мужики не пашут, бабы не прядут*). Podle Dalova sborníku existuje doporučená doba i pro stavbu ústřední součásti zařízení budoucího domova - pece (*Печь класть на новолуние - теплее будет*). V případě stavby pece, analogicky jako v případě ostatních významných činností, platilo, že by měla být postavena během jediného dne, což podle T. Bernštama souvisí s vnímáním významu celosti a úplnosti 24-hodinového denního cyklu, *суток (обыденные вещи, т.е. вещи зhotovené в průběhu jednoho dne)*.¹³

Kácení stromů na stavbu domu nemělo podle přísloví probíhat v době úplňku, naopak novoluní bylo pro takovouto činnost vhodné: *Строевой лес руби в новолуние. Дрова, лес рубить в полнолуние, сгинет, червь поточит*.

b) Místo stavby

Dalším důležitým rozhodnutím byl výběr vhodného místa pro stavbu domu, tj. výběr takové části vnějšího prostředí, která je pro "ovládnutí" člověkem vhodná. Různá místa venkovního prostředí měla pro tento účel různě vhodný potenciál - po stránce praktické i po stránce rituální a symbolické. Odborné výzkumy hovoří o některých místech jako zcela nevhodných pro stavbu obydlí - kromě cesty (tj. potenciálního nositele nebezpečí umožňujícího vstup nečisté síly do domu) také místa, kde dříve stávala *баня* (stavěná na okraji nebo i za hranicemi vesnice blízko k vodě, kterou právě blízkost k vnějšímu světu činila nejistou a nebezpečnou) nebo pozemek domu, který jeho obyvatelé opustili (*В*

¹¹ Д.К. Зеленин, Очерки русской мифологии, 1916.

¹² П. Иванов, Народные обычаи, поверья, приметы, пословицы и загадки, относящиеся к малорусской хате, Charkov, 1889, str. 37-38.

нежиллом доме нечисто. В нежиллом доме одна нежить).¹⁴ Nevhodným prostorem pro stavbu domu byla podle A. Bajburina místa nálezů lidských kostí, místa, kde došlo ke zranění člověka sekerou nebo nožem, kde se převrhl vůz apod. Vhodným prostorem bylo naopak místo, kde si na zem lehl dobytek (tj. živočich kladně spojovaný s domem, hospodářstvím a životodárnou silou).¹⁵

c) Stavební materiál

Přírodní prostředí ruského venkova s bohatstvím lesů nabízelo jako nejpřirozenější stavební materiál dřevo. Dřevo se snadno opracovávalo, jeho nevýhodou byla ale omezená životnost a snadná zkáza v případě požáru. Jak uvádí V. Golovašin, na hrubou stavbu domů se často používalo dřevo jehličnatých stromů (borovice, smrk), jejichž dřevo má dostatek pryskyřice bránící hnilobě.¹⁶ Co se vybavení místností týče, lidové hádanky vypovídají o oblíbenosti dřeva břízy vnímané lidovou kulturou velmi pozitivně: *Есть дерево - крик унимает, свет наставляет, больных исцеляет. Есть дерево об четыре дела: первое дело - мир освещает, другое дело - крик утишает, третье дело - больных исцеляет, четвертое дело - чистоту соблюдает.* (Береза)

Některé druhy dřeva byly naopak pro použití ve stavebnictví nevhodné; jak ukazuje A. Bajburin, bylo to většinou dřevo tzv. "posvátných" stromů. Sakrálnost stromu vyplývala buď ze zvláštního charakteru stromu jako takového (mimořádný růst, stáří či nějaká pozoruhodná anomálie) nebo z jeho okolí, tj. z místa, na kterém rostl (např. na místě bývalého kostela či kaple; v tom případě mohlo dřevo sloužit k opravě stávajícího nebo ke stavbě nového kostela).¹⁷ Existovaly také druhy stromů vnímané jako "nečisté" (například osika: *Одно проклятое дерево без ветра шумит*). Podle N. Mazalové nebylo vhodné používat na stavbu domu dřevo uschlých stromů (považovaných za mrtvé)¹⁸, dřevo stromů ovocných (*Нельзя рубить сажонного дерева*) nebo dřevo stromů rostoucích

¹³ Т.А. Бернштам, Будни и праздники: поведение взрослых в русской крестьянской среде, in Этнические стереотипы поведения, Leningrad, Nauka, 1985, str. 123.

¹⁴ Kolektiv autorů, Баня и печь в русской народной традиции, Indrik, Moskva, 2004, str. 32.

¹⁵ А.К. Байбурин, Жилище в обрядах и представлениях восточных славян, Академие věд SSSR, Leningrad, 1983, str. 35-37.

¹⁶ В.А. Головашин, Очерки истории русской культуры, TGTU, 2004 str. 34.

¹⁷ А.К. Байбурин, Жилище в обрядах и представлениях восточных славян, Академие věд SSSR, Leningrad, 1983, str. 28.

¹⁸ Н.Е. Мазалова, Народная медицина локальных групп Русского Севера, Русский Север, Sankt-Peterburg, 1995, str. 77.

na křižovatkách (což A. Bajburin považuje za projev vnímaného nebezpečí nečistých sil, které se aktivizují v prostoru cesty, především křižovatek).¹⁹

d) Struktura a vybavení domu

Ve členění domácího prostoru můžeme vysledovat několik obecných principů: nejdůležitější prvky zařízení domu se nacházely v centrální části a směrem ke kraji význam jednotlivých prostor klesal. Podle výzkumů A. Bajburina dominovala průměrnému obydlí hlavní, často čtvercová obytná místnost s pecí, která byla v řadě případů jediným teplým místem v domě. Jednalo se většinou o tzv. černou pec, tj. pec bez odvodu kouře (pece *по-белому* se objevily později), která zabírala velkou plochu místnosti a mohla dosahovat do výše až dvou metrů.²⁰ Diagonálně naproti peci se nacházel *красный угол*, čestné místo s ikonami. Z místnosti se vycházelo do chodby, pak na dvůr a na ulici.²¹

Zajímavé je členění domácího prostoru na část "mužskou" a "ženskou". K ženskému prostoru počítá T. Bernštam místa související s funkcí ženy jako dárkyně a ochránkyně života, tj. bytosti odpovědné za péči o rodinu a vedení domácnosti neboť „*хозяйкою дом стоим*“, mužský prostor pak má odrážet funkci muže jako hlavy domácnosti zajišťující rodině obživu a chránící prostor domova. K mužské části domu podle něj patřil *красный угол*, část místnosti směrem ke dveřím a dvůr. V těchto prostorách domu muži přes den pracovali (kromě jarních a letních dní, kdy se intenzívně věnovali polní práci), odpočívali a přijímali hosty. Za mužské byly považovány téměř všechny zemědělské práce (orba, setí, atp.), péče o koně, příprava dřeva a sena pro skot, lov a různé řemeslné práce. Ženy prostor domova často neopouštěly (především v podzimním a zimním období) a většinu dne se pohybovaly v prostoru kolem pece (*печной угол, бабый кут*), kde se odehrávala velká část ženských domácích prací: tkaní a předení, vaření, péče o děti a různé domácí práce.²² Ženský prostor byl podle Bernštama tedy orientován v souladu s vnímanou příslušností ženy k „vnitřnímu“, domácímu prostoru

¹⁹ А.К. Байбури́н, Жилище в обрядах и представлениях восточных славян, Академие věд SSSR, Leningrad, 1983, str. 31.

²⁰ Коллектив авторов, Баня и печь в русской народной традиции, Indrik, Moskva, 2004, str. 76.

²¹ А.И. Шингарев, Социологическое наследие: Вымирающая деревня, str. 127.

²² Т.А. Бернштам, Будни и праздники: поведение взрослых в русской крестьянской среде, in Этнические стереотипы поведения, Leningrad, Nauka, 1985, str. 132.

vymezenému hranicemi domu.²³ Potvrzení tohoto názoru najdeme v příslovích, která takové rozdělení prostoru domova na část mužskou a ženskou reflektují: *От хозяина чтоб пахло ветром, от хозяйки дымом. Кошка да баба всегда в избе, а мужик же собака всегда на дворе. Бабе дорога - от печи до порога.*

V prostoru domova hrály významnou praktickou i symbolickou úlohu dvě součásti fyzického vybavení domu - pec a stůl. Obě tato základní zařízení domova byla nepostradatelná při zajišťování každodenních materiálních potřeb rodiny a domácnosti (příprava pokrmů, zajištění tepla, ohřev vody atd.) a hrála i výraznou symbolickou úlohu.

Печ

Добрая то речь, что в избе есть печь. Toto přísloví výstižně charakterizuje status pece v domě. Peci patří v obydlí ústřední místo, je zdrojem tepla i místem odpočinku (*Работу с плеч, да и на печь*), je metaforou symbolizující bezpečí, jistotu a suverenitu prostoru domova (*Печь нам мать родная/матушка. Дом без печи - нежилой дом. На печи все красное лето. На своей печи сам себе голова*). Mateřská symbolika pece se odráží také v hádankách, např.: *Мать толста, дочь красна, сын храбер. Мать черна, дочь красна, сын голенаст, выгибаться горазд.* (Печ, oheň a dým)

Spolu s *красным углом* tvoří pec ústřední část prostoru domova (viz například frazeologismus "*от печки*" ve smyslu "od samého začátku, od základu") nebo analogicky význam slova "*очаг*" (ve smyslu ohnisko, zdroj, ústřední bod). Chladná pec se v příslovích objevuje jako symbol nepohostinnosti a nepřátelství (*Пришел в гости, посидел у холодной печи*). Podle T. Ščepanskoj bylo místo za pecí (tj. středobod domácího prostoru) považováno za místo pobytu *домового*, domácího ducha, který sledoval a chránil prostor domova.²⁴ Chtěl-li ukrajinský mluvčí vyjádřit, že určitá osoba je "narozena pod šťastnou hvězdou", mohl použít frazeologismus "*в печурце родился*".²⁵

²³ Ibid., str. 129.

²⁴ Т.Б. Щепанская, Культура дороги в русской мифоритуальной традиции XIX-XX вв., Indrik, Moskva, 2003, str. 29.

²⁵ А.И. Афанасьев, Поэтические воззрения славян на природу, vol. II, Indrik, 1994, str. 38.

Se symbolikou pece se v příslovích setkáme také ve smyslu "přijetí/sounáležitosti k určité skupině nebo rodinné jednotce": vnější, cizí, nejisté a nevypočitatelné je přijímáno, "očistěno" a stává se vlastním. V takovém smyslu se se slovem "печь" setkáváme v příslovích verbalizujících přijetí cizí osoby do domácího kruhu: *Будь что дома, полезай на печь. Кто сидел на печи, тот уже не гость, а свой. Это домашний (свой, запечный) гость.*

A. Afanasjev jmenuje celou řadu funkcí pece: neobešlo se bez ní pečení základní potraviny (chleba), byla místem na spaní a figurovala v rituálech léčení nemocí, během porodu apod. (viz obřad "перепекания ребенка" a význam slovesa *опекать* ve smyslu "pečovat, starat se").²⁶ Označení čela (tj. přední strany) pece se v příslovích objevuje také v náboženských souvislostech; sakrální charakteristiku zdůrazňující ústřední úlohu pece v prostředí domova najdeme například v přísloví "*Печь в дому то же, что алтарь в церкви*".

Pec byla vnímána jako symbolická hranice mezi světy. Podle A. Korinfského byla v případě úmrtí obyvatele domu otevírána dvířka v peci, aby tak mohla posloužit duši nebožtíka k odchodu z tohoto světa. Po pohřbu bylo vhodné dotknout se pece a obnovit/posílit tak vlastní vitalitu: *С похорон домой, так руки к печи. После похорон надо закладывать в печь, чтоб не бояться.*²⁷ Skrze troubu bylo podle něj možné působit na blízké osoby vydávající se na cestu (tj. na osoby chystající se opustit „náš“ svět): hospodyně otevřela dvířka pece a dveře a teplé vanutí z trouby mělo poutníka cestou doprovázet a chránit.²⁸

Pec a symbolika ohně

Představa síly pece byla silně provázána se symbolikou ohně a s jeho očištným, omlazujícím a životodárným působením. Oheň podle N. Mazalové poskytoval nejen

²⁶ V tomto kontextu jsou zajímavé české výrazy "péče, pečovat, opečovávat", stejně jako vzpomínky jednotlivců z českého prostředí na "dopékání" slabých novorozeňat v peci.

²⁷ А.А. Коринфский, Народная Русь, Круглый год сказаний, поверий, обычаев и пословиц русского народа, Московский рабочий, 1995, стр. 46.

²⁸ Ibid., стр. 48.

teplo a jídlo, ale očišťoval také domácí prostor od nečistých sil.²⁹ S obrazem ohně, hořícího plamene a sucha se v ruském folklóru setkáme jako s metaforou lásky, (například v zařikáních majících přivolat či zapudit ze srdce lásku, tzv. *присушки, заговоры на присуху*: "*Как-то бересто на огне горит ... так бы сердце тлело и горело*").

A. Astachová se zmiňuje o zvyku, kdy při svatebním obřadu se nevěsta před odchodem z rodičovského domu loučila s domácím ohněm a při příchodu do ženichova domu jí vyšel vstříc mládenec s oharkem v ruce a se slovy: "*Как ты берегла огонь у отца-матери, так береги и в мужском доме*".³⁰ Podle A. Korinfského si mladí členové rodiny odnášeli do nového sídla oharky z pece svého původního domova; popel v ruku hlavy rodiny mohl sloužit také jako léčebný prostředek.³¹ Dým z ohně měl podle lidových představ schopnost zahnat nemoc: *Дым запрет все жилы*.

A. Korinfský poukazuje na úctu, kterou tradiční kultura projevovala "*живому огню*" (tj. ohni vzniklému třením dřev) a připomíná pověru, že bude-li v domácím ohništi stále udržován hořící oheň získaný právě tímto způsobem, bude domácnost chráněna před neštěstím a rodině bude zajištěn klidný a šťastný život. Naopak "*Божий огонь*" (tj. oheň zapálený bleskem) byl považován za Boží trest a požár vzniklý takovým způsobem neměl být hašen³² (*Божий огонь грешно гасить*).

Печ a symbolika chleba

Печ byla místem přípravy jedné ze základních potravin - chleba. S obrazem chleba se v příslovích setkáváme jako se symbolem domácího prostředí, jistoty a bezpečí (*Где хлебно да тепло, там и жить добро. Без хлеба святого все приестся. Без денег проживу, без хлеба не проживу*). Chléb nebyl samozřejmostí (*хлеб насущный* ve smyslu "něco zásadního, nezbytného k životu") a zacházení s ním mělo být uctivé. Jako hřích hodnotí Korinfský odhození kousku chleba na podlahu (*Хлеб наземь уронить грешно*) nebo rozšlápnutí

²⁹ Н.Е. Мазалова, Народная медицина локальных групп Русского Севера, Русский Север, Санкт-Петербург, 1995.

³⁰ А.М. Астахова, Художественный образ и мировоззренческий элемент в заговорах, Наука, Москва, 1964, str. 5.

³¹ А.А. Коринфский, Народная Русь, Круглый год сказаний, поверий, обычаев и пословиц русского народа, Московский рабочий, 1995, str. 46.

³² Ibid., str. 45.

drobků chleba na podlaze.³³ Úcta ke chlebu jako k základní životní potravíně se zrcadlí v řadě přísloví: *Хлеб - дар божий, батюшка, кормилец. Хлеб - батюшка, водица - матушка. Дай Бог покой да хлеб святой. Бог на стене, хлеб на столе. И богат мужик, да без хлеба не крестьянин. Только ангелы с неба не просят хлеба. Хлеб - всему голова. Хлеб сердце человеку укрепит. Ищи - как хлеба ищут.*

Chléb označoval nejen potravinu jako takovou, ale v přeneseném slova smyslu byl také výrazem pozitivních vztahů mezi lidmi, symbolem dobrého hospodaření, vstřícnosti a pohostinnosti: *За хлебом все добро. Просим к нашему хлебу и соли. Боронись хлебом и солью. От хлеба-соли и царь не отказывается. Хлеб-соль ешь, а правду говори/режь. Не за хлебом-солью сказано. Хлеба край, так и под елью рай. И пес перед хлебом смирается. Т. Бернштам se v této souvislosti zmiňuje také o zvyku krájení a rozdávání chleba hlavou rodiny.³⁴ Pověra uvedená v Dalově sborníku zase doporučovala, aby byl na začátku i na konci jídla pro štěstí sněžen kousek chleba: *В начале и в конце обеда, съешь для счастья кусочек хлеба с солью.**

Řada pověr se vztahovala také k procesu pečení chleba: zadělávání chleba bylo podle Dala nutné vhodně načasovat: *За ужином хлеб не начинять, а спор будет. А. Афанасьев zmiňuje pověru, podle které naklonění vrcholku chleba při pečení směrem do pece věštilo štěstí a zisk, naklonění směrem z pece bídu, neštěstí, nehodu nebo ztrátu.³⁵ Dobré zacházení s chlebem vnímá přísloví jako odraz dobré povahy (*Каков у хлеба, таков у дела*) a s pecnem chleba se v příslovích setkáme také jako s metaforou jednoty rodiny (*Отрезанный ломоть к хлебу не приставишь*).*

Symboliku chleba a soli najdeme podle A. Korinfského v rituálech domlouvání sňatku, kdy symbolické nabídnutí chleba (tj. sejmutí "cizosti" z příslušníka cizí rodiny) znamenalo souhlas rodiny s nadcházejícím svazkem (*Хлеб-соль берем, вас пировать зовем. Хлеб-соль принрмаем, а вас под образа сажаем. От добрых людей хлеб-соль*

³³ Ibid., str. 23.

³⁴ Т.А. Бернштам, Будни и праздники: поведение взрослых в русской крестьянской среде, in Этнические стереотипы поведения, Leningrad, Nauka, 1985, str. 127.

³⁵ А.Н. Афанасьев, Поэтические воззрения славян на природу, sv. I, 1994, str. 13, 33.

принимаем, а молодца на придачу). Během svatebního obřadu snoubenci líbali (kromě rodičů a ikony) také chléb: *Наперед икону целуй, там отца и мать, а там хлеб-соль*.³⁶

Stůl

Důležitou součástí vybavení domova byl stůl, u něhož se členové domácnosti scházeli ke společnému jídlu a kde se odehrávala důležitá komunikace. Stravovací a komunikační funkce učinila z jednoduchého nábytku symbol rodinné jednoty, soudržnosti a spolupráce. A. Bajburin hovoří o stolu jako o symbolickém zrcadle sociální hierarchie: každému členu domácnosti příslušelo místo podle jeho věku a postavení (hlava rodiny v čele, po pravici nejstarší syn, po pravici syn druhorozený atd.)³⁷ a nabídnutí nejlepšího místa u stolu bylo výrazem úcty k hostovi (*Честь и место. Красному гостю - красный угол*).

O stolu se hovoří s úctou jako o sakrálním místě („*Божий дар*“, „*ладонь Христова*“). Podle A. Bajburina je status stolu v domě analogický postavení oltáře v chrámu.³⁸ Výjimečné postavení vyžadovalo také odpovídající chování členů domácnosti u stolu: před jídlem pozvala hospodyně všechny členy domácnosti ke stolu (*Садитесь за стол все крещеные*) a následovalo krátké poděkování za dar jídla. Při jídle se měli všichni strávníci chovat uctivě a tiše, jedlo se mlčky, beze smíchu (*В чем живет смех, в том и грех*).³⁹ Od stolu se podle přísloví nemělo odcházet dřív, než dojedli všichni (*Не ломай стола!*).

2. PROSTOR DOMOVA A RODINA

Bezpečný prostor domova poskytoval příhodné podmínky pro reprodukci života, výchovu dětí a tedy zajištění pokračování rodu. Příklad ukazuje, že v prostředí lidové kultury byla početná rodina vnímána zároveň jako požehnání i závazek: *Дети - благодать божья. Дети - цветы жизни. У кого детей много, тот не забыт от бога. Детки радость, детки ж и горе. С детьми горе, а без них вдвое. Детушек воспитать - не курочек*

³⁶ А.А. Коринфский, Народная Русь, Круглый год сказаний, поверий, обычаев и пословиц русского народа, Московский рабочий, 1995, str. 24.

³⁷ А.К. Байбурин, Будничные трапезы, Этнические стереотипы поведения, Leningrad, Nauka, 1985, str. 1-2.

³⁸ Ibid., str. 1.

³⁹ Ibid., str. 3.

пересчитать. Práceschopné děti byly schopné přispívat k ekonomické prosperitě domácnosti; pro příliš malé a nebo příliš staré rodinné příslušníky bylo nutné obživu zajistit (*Работные дети, отцу хлеба. Полон дом, полон и рот. Даи бог вспоить, вскормить, на коня посадить/за пряслицу посадить. Даи, бог, кому детей родить, тому их и вскормить*). O výchově dětí hovoří přísloví často za použití metafory "přípravy na cestu", tj. přípravy dítěte na zvládnutí budoucích náročných životních situací (*Умел родить, умеи и вырастить, на путь истины направить. Помогаи детям выйти в люди. Детей надо на ноги поставить. Даи детям путевку в жизнь*).

V příslovích nacházíme vřelé přivítání narození dítěte bez ohledu na jeho pohlaví (*Сын да дочь - красрые детки. Сын да дочь - ясно солнце, светел месяц*). V některých příslovích se však setkáváme také s vyjádřením určitých genderových preferencí: narození syna mohlo být vítanější kvůli vnímanému posílení stability rodinné jednotky i jistější "návratnosti" investice do jeho výchovy (*Сына корми - себе пригодится; дочь корми - людям снадобится. Дочь - чужое сокровище. Сын - домашний гость, а дочь в люди поидет. Дочерьми красуются, сыновьями в почете живут*).⁴⁰

3. PROSTOR DOMOVA JAKO HOSPODÁŘSKÝ PROSTOR

Prostor domova plnil kromě funkce ubytovací a ochranné také funkci hospodářskou. Pro kvalitu hospodářské dimenze domova byla důležitá efektivní a pečlivá práce všech členů domácnosti; hlavní úlohu v tomto kontextu připisují přísloví hospodářovi. Prosperita domu jako hospodářského prostoru je dáována do přímé souvislosti především s jeho osobností a autoritou: *Дом красится хозяином. Не по дому господин, а дом по господину. Всякий дом хозяином держится/красится/славится. Хозяин в дому, что медведь в бору. Не местом ведется, а хозяином. Хозяин добр - и дом хорош; хозяин худ - и в доме тож. Не ищи жиля, ищи хозяйина!*. Zajišťování ekonomické prosperity hospodářství bylo považováno za náročný úkol, na jehož realizaci musí hospodář efektivně využít veškeré své schopnosti. Absenci hospodáře vnímají paremia jako

⁴⁰ Genderové rozdíly v příslovích nenacházíme jen ve vztahu k preferenci pohlaví potomků: řada paremií považuje ženy za slabší pohlaví ve smyslu menší odolnosti vůči pokušením světa i životním problémům (*Больше баб в семье, больше греха. Баба слезами беде помогает. Без плачу у баби дело не спориться. В чем деду стыд, в том бабе смех*); žena by proto měla být podřízena muži a nechat se jím vést (*Кто жене волю дает, тот сам себя обкрадывает. Не петь куре петухом, не владеть бабе мужиком. Жене спускать - добра не видать. Воля и добрую жену портит*).

hrozbu rozkladu ekonomického prostoru domu (*Без хозяина дом - сирота. Без хозяина двор и сыр и вдов. Без хозяйского глаза лошадь - не лошадь. Без кота мышам раздолье*). Významná úloha je přisuzována také hospodářově partnerce (*Домоватъ на дому - закладатъ жену. Хозяйка в дому - что оладышек в меду. Без хозяйки дом, что мертвец непохороненный. Добрая хозяйка дороже золота. Добрая жена дом сбережет, а худая рукавом растрясет*).

Přísloví zdůrazňují především nutnost existence řádu a pořádku ve vedení hospodářství (*Порядком стоит дом. Непорядки в дому - не урядки. От порядка не нищают. Горе тому, кто непорядком живет в дому*) spolu s nutností stálé systematické a efektivní práce (*Дом не велик, да лежать не велит. Дома - не в гостях: посидев, не уйдешь. Домок вести - не лапти плести. Домок вести - не задом трясти. Домом жить - обо всем тужить*), varují však před příliš intenzivním a neadekvátním prosazováním pořádku a vlastních pravidel, které může být potenciálně kontraproduktivní (*От больших порядков бывают большие беспорядки. Излишние порядки - те же беспорядки*).

Jako jednu z nejoceňovanějších vlastností hospodáře reflektují přísloví pracovitost (*Труд человека кормит, лень портит. Человек трудится - земля не ленится; человек ленится - земля не трудится. Урожай бывает не от росы, а от пота. Хочешь большую ложку - возьми большую лопату*). Někteří příslušníci společnosti mohli mít tendenci vyhnout se namáhavým a nepříjemným činnostem nutně spojeným s hospodářskou prací (*Пахать - не в дуду играть. Около муки - в муке, около навоза - в навозе*); přísloví v této souvislosti často s chutí ironizují lenochy vyhýbající se práci (*Дело мастера боится, а иной мастер - дела. Дюди - пахать, а он руками махать. Ленивому всегда нездоровится. Где бы ни работать, лишь бы не работать. Помогает, кому делать нечего*) a zrcadlí jejich omluvy a výmluvy (*На что прясть, когда готового страсть. Работа дураков любит. Дело не медведь, в лес не уйдет*).

S pohrdáním se přísloví vyslovují také o lidech, kteří se do práce nehrnou, ale neváhají se přiživit na cizí účet (*На работу - спина болит, а есть - за ушами трещит. Работать не могу, а ем по пирогу. В еде здоровак, а в труде калека. Работать - мальчик, а есть - мужичок*). Takovým lidem lidová kultura prostřednictvím přísloví vzkazovala: *Любишь кататься - люби и саночки возить. Любишь тепло - люби и дым. Пошел в попы - служи и*

панихиды, не только свадьбы. Podle množství a kvality odvedené práce byla stanovována a odstupňována odměna (Какова работа, таковая и плата. Работнику - полтина, мастеру рубль. Кому чин, кому блин, а кому просто шиш. Чин по чину: кому ветчину, кому ржавчину).

4. PROSTOR DOMOVA A ČAS

Jednou ze základních charakteristik prostoru domova je ustálený řád běhu věcí. Pevný režim dne a opakující se činnosti dávají událostem v prostoru domova většinou předvídatelný charakter. Celoroční dichotomický řád byl určen pravidelným střídáním všedních dnů a svátků: všední den=práce / svátek=odpočinek: *Примечай будник, а праздники сами придут*. T. Bernštam hovoří o tradičním dělení 24-hodinového denního cyklu na "dobrou" část ("*свое время*", tj. období od rozednění do západu slunce) a na "zlou" část ("*чужое время*", tj. dobu od soumraku do kohoutího zakokrhání).⁴¹ Reflexi takového vnímání denních dob vidíme i v příslovích: *Черти днем ничего не делают, а ночью не спят. До утренней зары не гляди в окно*. Podle L. Vinogradovoj byla za nebezpečná považována i přechodná období na rozhraní základních denních úseků - kromě půlnoci a soumraku také poledne (v poledne se nedoporučovalo například chození do lesa, koupání apod. a byly přerušovány polní práce, aby se lidé nesetkali s *полудеником*). V kontextu celého roku byly tyto představy analogicky vztahovány i na další "hraniční" období, např. na dobu úplňku/novoluní (kdy se zvyšovala pravděpodobnost setkání s nadpřirozenými bytostmi) a dobu letního/zimního slunovratu (kdy se "*раскрывают небеса*" a do světa lidí se mohou dostat síly z onoho světa).⁴²

Náplní všedního dne byla především práce vnímaná jako pozitivní aktivita zásadního významu (*Без дела жить - только небо коптить. Дело учит, и мучит, и кормит. Скучен ден до вечера, коли делать нечего. Не то забота, что много работы, а то забота, как ее нет*). T. Bernštam rozděluje čas standardního pracovního dne na dobu jídla, modliteb a chvíle odpočinku a přísloví charakterizují denní režim obdobně (*С богом начинай, а*

⁴¹ Т.А. Бернштам, Будни и праздники: поведение взрослых в русской крестьянской среде, in Этнические стереотипы поведения, Leningrad, Nauka, 1985, str. 123.

⁴² Л.Н. Виноградова, Календарные переходы нечистой силы во времени и пространстве, in Концепт движения в языке и культуре, Indrik, Moskva, 1996, str. 167.

руками продолжай. С молитвой в устах, с работой в руках. Мешай дело с бездельем, проживешь век с весельем). По brzkém ranním vstávání (*Кто рано встает, тому бог дает. Первый звон - пропадай мой сон; второй звон - земной поклон; третий звон - из дому вон! Спать долго - жить с долгом. Долго спать - долг наспать*) se členové domácnosti scházeli ke krátké modlitbě a snídani a potom začali plnit pracovní úkoly, které večer předtím rozdělila hlava rodiny. Všichni se pak scházeli buď ke krátkému obědu nebo (v době intenzivních polních prací) až u večerního jídla.⁴³

Sváteční dny byly děleny jednak na pohyblivé (odvozené od data Velikonoc) a nepohyblivé, jednak na *большие/главные/годовые* (tj. *Пасха, Рождество, Троица*) a *малые/полупраздники*. Sváteční den vnímají přísloví jako den výjimečný, vše bylo zcela jiné než v den všední (*В такой день у Бога все равны*). Běžná pracovní činnost byla přerušena (*День свят, и дела наши смят*) a volný čas nabízel prostor pro zklidnění a kontemplaci (*Праздник - есть долг Богу. В день свят суеты смят*). T. Bernštam uvádí i zákazy chování souvisejícího s reprodukčními pravidly platné ve sváteční dny: manželské páry se v tyto dny měly vyhýbat pohlavnímu životu, neboť podle pověry dítě počaté ve sváteční den bude buď postižené nebo nešťastné. Během svátků se nekonaly významné rodinné události (svatby, křtiny) a z domu také neměl být vynášen oheň, symbol života (*В праздник огня из дому не давай, скотина будетдохнуть*). Naopak, člověk, který zemřel ve sváteční den, se podle pověry dostal přímo do nebe.⁴⁴

Při absenci pracovního procesu byl sváteční den příležitostí pro rodinná a přátelská setkání, bylo připravováno sváteční jídlo a pití (*В праздник и у воробья пиво. Без пива нет праздника*) a na návštěvu přicházeli hosté a známí (více o přijímání návštěv a pohostinnosti viz Kapitola III).

⁴³ Т.А. Бернштам, Будни и праздники: поведение взрослых в русской крестьянской среде, in Этнические стереотипы поведения, Leningrad, Nauka, 1985, str. 136.

⁴⁴ Ibid., str. 139.

II PROSTOR CESTY (*Едешь в путь - осторожным будь*)

Pohyb je v původním i přeneseném smyslu příznakem života, zhmotněním i symbolem jeho proměnlivosti, stálého a nezadržitelného směřování vpřed. Cesta, tj. pohyb člověka v prostředí, které není jeho domovem, seznamuje poutníka s okolním světem a zprostředkovává mu nové poznání a kontakty. T. Civjan ve své publikaci zdůrazňuje edukativní funkci prostoru cesty, pro kterou se cesta stala častým symbolem životní dráhy, prohlubování lidské duchovní zkušenosti a procesu zrání člověka.⁴⁵ Zkušenosti nabyté na cestě při překonávání překážek (*Чужая сторона прибавит ума*) pomáhají člověku dozrát a zmoudřet. V literatuře i lingvistice je hluboce zakořeněna metaforizace fenoménu cesty, výklad abstraktních pojmů prostřednictvím konkrétních věcných obrazů cesty. Cesta jako cíl sám o sobě, jako prostředek intelektuálního a emocionálního poznání je symbolem univerzálně používaným. Typické charakteristiky cesty (pohyb, překonávání překážek a hranic, komunikace) slouží jako příměr v diskuzích o abstraktních kategoriích typu čas, bytí, život (*путь жизни, путь познания, путь добра, путь спасения* atp.).

Prostor cesty má svou vlastní kulturu, tj. komplex materiálních, duchovních a sociálních tradic, které cestujícímu pomáhají najít orientační bod v neznámém prostředí. Cesta nutí člověka opustit bezpečný a známý svět, otevřít se novým zkušenostem a jednat flexibilně (*Домашняя дума в дорогу не годится. Дома рука и нога спит, в дороге и головушка не дремлет*). Cestující člověk vstupuje do prostoru, ve kterém zkušenosti a dovednosti užitečné doma ztrácejí na významu. Způsob jednání na cestě je jiný než ve známém prostředí. Cesta je prostor bez hranic, prostor svobody a volnosti dávající možnost osvobození se od předchozích závazků, nesoucí s sebou však mnohem vyšší stupeň zranitelnosti (*В мире, что в омуте: ни дна, ни покрывки. Ходить в лесу - видеть смерть на носу*). Prostor cesty nepatří nikomu a zároveň patří všem. T. Ščepanskaja hovoří o zanikání původního a vzniku nového sociálního statusu cestujícího během cesty - důležitá není jeho pověst a postavení v domácím prostředí:

⁴⁵ Т.В. Цивьян, *Движение и путь в балканской модели мира*, Indrik, Moskva, 1999.

poutník musí osvědčit své schopnosti v cizím prostoru, ve kterém se nachází.⁴⁶ Cesta může být jedním ze způsobů sebepoznání i poznání druhého (*В игре да в попутье людей узнают*). Cestuje-li společně více osob, klade prostředí cesty nároky na jejich vzájemnou komunikaci a nutí je k efektivní spolupráci (*В дороге и родной отец товарищ. В дороге и отец сыну товарищ. Умный товарищ - половина дороги. Плохой товарищ пуще одиночки*).

V tomto kontextu upozorňuje E. Guseva na zajímavou lexiko-sémantickou dichotomii výrazů *дорога* a *путь*: podle ní bývá neutrální výraz *дорога* používán spíše ve vztahu k materiálním objektům, zatímco s termínem *путь* se častěji setkáme v souvislosti s procesem duchovního rozvoje člověka (*Дорога - для всех, путь - для избранных*).⁴⁷

Prostředí cizího místa je často výrazně jiné než podmínky a zvyklosti panující v domácím prostoru, což u člověka nacházejícího se v prostoru cesty může vyvolat pocit nejistoty a odcizení (*Чужой хлеб в горле летухом поет. Чужие хлебы приедчивы. Свой хлеб сытнее. Своя сторона по шерстке гладит, чужая насупротив*). Cizinec nacházející se mimo prostor domova často pocítuje smutek a stesk a nepříznivě vnímá absenci známého prostředí (*Дым отечества лучше огня на чужбине. Чужие стены не греют. На чужой стороне и весна не красна*).

Odlišnost lidských povah se ovšem odráží i v rozličném vnímání prostoru cesty: někteří lidé se i na krátkou cestu do nových míst těší a vnímají nové prostředí s radostí a bez pocitu ohrožení. Cesta pro ně je vítaným vytržením ze stereotypu každodennosti, příležitostí něco nového se naučit a poznat. Jiní se vydávají na cestu jen v případě nutnosti - cesta je pro ně obtížná, její nepředvídatelnost stísnující a nejlepší na ní je návrat domů. Jelikož přísloví odráží svět člověka v celé jeho rozmanitosti, najdeme v paremiích oba tyto způsoby percepce prostoru cesty - jak pohled vnímající cestu jako výzvu a novou příležitost (*Дома сидеть, ничего не высидеть. Печка нежит, а дорожка учит. Избным теплом недалеко уедешь. На одном месте и камен плесенью обрасстает. На*

⁴⁶ Т.Б. Щепанская, Культура дороги в русской мифоритуальной традиции XIX-XX вв., Indrik, Moskva, 2003, str. 15.

⁴⁷ Е.В. Гусева, Культурная единица "дорога": атрибутивно - семантические свойства, dizertační práce, Státní pedagogická univerzita v Nižním Novgorodu, 2001, str. 11.

стороне обтолкнул бока), tak pohled považující cestu za přílišné riziko, kterému je lepší se vyhnout (*Хвали заморье, на печи сидючи. Зачем далеко, и здесь хорошо*).

Cesta jako absence domova

Definujeme-li prostor cesty jako vše, co není prostorem domova, musíme se zmínit také o mezní situaci, tj. o případě absence domova, kdy se domovem stává sám prostor cesty. Takový stav vnímají přísloví většinou negativně neboť se vyznačuje extrémní zranitelností a bývá jen zřídka svobodnou volbou dotyčné osoby: *Негде головы приклонить. У него ни кола, ни двора. О людях без домова се říкало, же живут на птичьих правах, между небом и землей.*

V příslovích se však můžeme setkat i s jistou glorifikací chudoby vnímanou jako svatý a očišťující stav (*Кого Господь полюбит – нищетою възыщет. Голый – что святой, не боится беды. От нужды умнеют, от богатства дуреют. Нищета ум спасает. Нужда жучит, нужда и учит. Нужда мудрости учит. Голь мудрена, нужда вежлива. Без денег крепче спится*), ale přísloví odrážejí také názor zcela opačný (*Дай бог подать, не дай бог брать. Лучше подать через порог/в окно, чем стоять у порога/под окном*). Chování společnosti k lidem bez domova nemuselo v tomto ohledu odpovídat ideálu křesťanské (*Богатого проважают – чтоб не упал, бедного – чтоб не украл. Деньги есть – Иван Петрович, денег нет – погана сволочь*).

1. ODHOD

Vydat se na cestu znamenalo opustit bezpečné prostředí a jistotu každodenního domácího režimu, být připraven zvládnout nové problémy a zorientovat se v cizím prostředí. Na některé okolnosti se cestující mohl připravit předem, řadu důležitých faktorů však ovlivnit nemohl - poutník se musel vydat do rukou Boha, náhody, osudu.

Okamžik odchodu z domu znamenal překročení hranice mezi domácím světem a světem cesty a doba před odchodem proto pro odcházejícího znamenala určitou změnu statusu. T. Ščepanskaja ve své velmi komplexní publikaci o rituálech v prostoru cesty ukazuje, že člověk chystající se na dalekou cestu byl vnímán téměř jako umírající, tj. jako osoba odcházející z "našeho" světa do velkého neznáma a nejistoty. To bylo patrné

například v případě odvodu rekrutů na vojnu; týden před odchodem byl označován výstižným výrazem *праздное время*.⁴⁸ Osoba chystající se na cestu nepracovala (nebo pracovala jen částečně), chodila ve svátečním oblečení a navštěvovala přátele a známé podle libosti. V případě rekrutů mohlo toto přechodné období trvat relativně dlouho a kromě osvobození od práce a možnosti nošení svátečního oděvu měli rekruti právo chovat se velmi bujně a svévolně (*гульба*), prát se, chodit na návštěvu, kam se jim zlíbilo, a domáhat se pohoštění, které jim nebylo možné odepřít (*Едим чужое, носим краденое. Пьем, людей бьем; как не живем. Пьем да посуду бьем; а кому не мило, того в рыло. Слава богу, пожили на свете, посрамили добрых людей*). Vzhledem k jejich zvláštnímu přechodnému statusu jim byly tyto výstřelky promíjeny.⁴⁹

S přáteli se člověk připravující se na odchod z domova podle Ščepanskoj loučil slovy podobnými, jakými se loučí umírající člověk odcházející na onen svět (*Если обидел тебя когда в чем, то прости меня, Христа ради!*).⁵⁰ Odcházející se loučil také se svými předky na hřbitově, navštívil kostel (*Не помолившись богу, не ездят в дорогу*) a баню, kde se před odjezdem očistil. Těsně před odjezdem zasedli všichni členové domácnosti k jednomu stolu (což mělo podle pověry snížit pravděpodobnost výskytu nepříznivých událostí během cesty a zajistit šťastný návrat), pak následovala společná modlitba a rozloučení s nejbližšími, kteří poutníkovi přáli šťastnou cestu (*Скатертью дорога! Путь тебе чистый. В час добрый!*). E. Šubina zmiňuje pověru, podle které se odcházející, který doma něco zapomněl, neměl vracet (*Возвращаться – плохая примета, неудача будет*); byl-li návrat pro zapomenutou věc nevyhnutelný, měla se osoba vydávající se na cestu podívat do zrcadla *иначе пути не будет*.⁵¹ Jiná pověra hovoří o tom, že pokud se člověk při odchodu z domu o něco zachytí, může očekávat, že se brzy vrátí (*Если, выходя из дому, зацепишься – скоро опять там будешь*).

T. Ščepanskaja popisuje jeden z rituálů reflektujících magické schopnosti připisované středobodu domácího prostoru - peci: při odchodu rekruta z domu matka prosila syna, aby políbil pec a podíval se do dvířek pece „*чтобы вернуться*“. Aby odcházející necítil

⁴⁸ Т.Б. Щепанская, Культура дороги в русской мифоритуальной традиции XIX-XX вв., Indrik, Moskva, 2003, str. 79.

⁴⁹ Ibid., str. 81-83.

⁵⁰ Ibid., str. 80.

přílišný stesk po domově, měl při loučení sedět nebo stát zády k peci (*Печал и тоска останется у маминого шестка*). Podobný rituál zmírňující smutek po člověku, který odcestoval, mohli vykonat i rodinní příslušníci, kteří zůstali doma, a to opět za pomoci pece: členové domácnosti se měli dotknout pece se slovy „*Вся печаль в печь!*“ nebo hodit do pece smetí ze zametené podhlady se slovy „*Сор в печь, да и тоска с плеч!*“. Smutek mohl být smyt vodou nebo mohl zmizet s dýmem: „*Как на ноже дым не держится, так на рабе божьей не держится тоска*“.⁵²

Proces přípravy na cestu je v příslovích reflektován jako skládající se ze dvou částí: kontemplativní přípravy, během které se odcházející duševně připravoval na nadcházející náročnou zkušenost (*Попостись, помолись, да и в путь соберись. Призывай бога на помощь, а св. Николу в путь!*), a aktivní, praktické části přípravy usnadňující průběh cesty. Součástí aktivní přípravy bylo zajištění potravinových zásob a vybavení (*Топор дорогой товарищ. Нож в пути товарищ. В дорогу идти - пятеры ланти сплести. Хороший посох лучше плохого попутчика*), plánování trasy cesty atp. V této fázi bylo nutné zohlednit možné nepředvídatelné okolnosti (*Хлеб в пути не тягость. Едешь на день, а хлеба бери на неделю. В дороге хлеб не помеха*) a vzít s sebou odpovídající finanční rezervu (*Помни мост да перевоз. Лишняя деньга не продерет кармана. Лишняя денежка карману не тяга. Без денег в город – сам себе враг*).

Byla-li cesta vynucená naléhavými okolnostmi, proběhl odchod v rychlosti a na důkladnou přípravu nebylo příliš času. Bylo nutné svěřit se do rukou vyšší moci a doufat v příznivé okolnosti (*Нужный путь Бог правит*). Pokud byla cesta předem připravená a plánovaná, bylo možné vybrat pro odjezd vhodnou dobu: T. Ščepanskaja hovoří o tom, že na cestu se nemělo odjíždět ve sváteční dny (ty měly být tráveny v rodinném kruhu) a také například na svátek *Воздвижение Креста Господня* (14/IX) (v ten den se „*змеи в норы сдвигают*“ a poutník, který by se v tento čas vydal na cestu a spatřil je, zkamení). Stejně tak nebylo dobré vydávat se na cestu v úmrtní den blízkých osob a během prvních čtyřiceti dnů po úmrtí blízké osoby.⁵³

⁵¹ Е. Шубина, Ритуалы. Зашифрованная сила тысячелетий, Ves, 1994, str. 87.

⁵² Т.Б. Щепанская, Культура дороги в русской мифоритуальной традиции XIX-XX вв., Indrik, Moskva, 2003, str. 86-87.

⁵³ Ibid., str. 73.

Při odjezdu hrálo roli i počasí; určovalo samozřejmě fyzické podmínky cestování, ale mohlo být také předzvěstí charakteru či výsledku cesty. T. Ščepanskaja uvádí pověru, podle které byl déšť při odjezdu dobrým znamením (*Природа плачет - уезжает хороший человек. Уезжать в дождь - хорошая примета*), pro příjezd byl naopak nejvhodnější den slunečný. Dobrým znamením před cestou byla jasná obloha při západu slunce v předvečer odjezdu (viz zařikání "pro dobrou cestu": *Вечером солнце играло, добрую погоду предвещало, сегодня заря занялась, ключи берет, дверь отмыкает, полог подымает, солнце отпускает, добрую дорогу предвещает*). Za nebezpečnou byla považována cesta на нос (*Куда ты на ночь глядя едешь?*) podobně jako cesta на jaře, kdy cesty byly rozmoklé a zrádné (*Вешный путь - не дорога. Пьяного речь - не беседа, вешный путь - не дорога. На него надежда, как на вешный путь*).⁵⁴

2. NA CESTĚ

Charakter a účel cesty byl různý - mohlo se jednat o cestu plánovanou, vynucenou, dlouhou, pracovní atp. Všechny cesty ale měly jedno společné - cestující se vstupem do prostoru cesty ocitali v neznámém světě. Široký a volný prostor působil přitažlivě a magicky, ale byl zároveň nebezpečný a nejistý, což ovšem mohlo jeho atraktivitu do jisté míry umocňovat. A. Šměljev upozorňuje na zajímavý rozpor - na touhu mít svůj vlastní, byť omezený prostor na jedné straně, a na paralelní touhu po svobodě, volnosti a širokém prostranství bez hranic⁵⁵ (viz přísloví *Русский человек простор любит. Есть где развернуться русской душе*).

Náročné fyzické podmínky cestování (*В России две беды - дураки и дороги*) a nutnost flexibilně řešit problémy kladly nároky na komunikativnost cestujícího, na jeho schopnost navázat kontakt s okolím, obstarat si potravu a ubytování, najít správnou cestu atd. Dobrá komunikace byla důležitým předpokladem úspěšné cesty (*Язык до Киева доведет. Не ищут дороги, а спрашивают. Припаси посох на путь, а слово на ответ*). V neznámém prostředí cesty bylo podle T. Ščepanskej bylo nutné chovat se flexibilně, nacházet odpovídající řešení problémů, což napomáhalo rozvoji duševních a komunikačních schopností (*Нужда хитрее мудреца*). Náročnost pobytu v prostoru cesty

⁵⁴ Ibid., str. 76.

⁵⁵ А.Д. Шмелев, Русская языковая модель мира, Moskva, 2002, str. 78.

reflektují přísloví tím, že hovoří o výjimkách z obecně přijímaných modelů jednání.⁵⁶ I podle přísloví se na cestě mohl poutník chovat způsobem, který by v domácím prostředí nebyl přijatelný (*Дорожному бог простит. Путнику посты разрешены*).

T. Ščepanskaja poukazuje na řadu zvláštních pravidel, doporučení a případně zákazů platných pro chování v prostoru cesty; tyto normy týkaly oblasti základních životních potřeb (spánek, příprava jídla, hygienické návyky, sexuální tabu apod.), materiálního zajištění a komunikace. Přímo na cestě (a to ani na nepoužívané cestě a už vůbec ne na křižovatce) nebylo například dovoleno rozdělovat oheň (*На распустье трех дорог огонь не разжигай*), na cestě se nemělo spát, bylo doporučováno nedotýkat se předmětů ležících na cestě a dokonce ani potraviny, které by náhodou upadly na cestu, neměly být konzumovány.⁵⁷

a) Místa strašidelná a místa posvátná

V prostoru cesty se poutník dostával na různá místa a jeho chování muselo odpovídat typu prostředí, ve kterém se pohyboval. Jak uvádí M. Vlasova, různá prostředí vyžadovala různý způsob jednání – jiné chování bylo vhodné na místech "*страшных*" a jiné na "*святых местах*". V prvním uvedeném typu míst bylo nutné očekávat aktivitu nečistých sil (strašilo tam, lidé i zvířata se tam ztráceli a bloudili). Za taková nebezpečná místa byla považována rozcestí, křižovatky, převozy a zatáčky, tj. důležité styčné/hraniční body a komunikační uzly.⁵⁸ V podobném duchu hovoří i přísloví (*На межах да на распустьях нечистая сила. На перекрестке черти яйца катают, в свайку играют. Полевой пуще на межах проказит*). Negativní příznakovost těchto míst vyplývala podle T. Ščepanskoj jak ze skutečností čistě fyzických (například omezená viditelnost a tudíž možnost nečekaných setkání), tak ze symbolického vnímání křižovatky jako hraničního území, styčného prostoru několika světů. Na takových místech mohl poutník ztratit orientaci a dostat se pod vliv *лешего* (lesního ducha) či jiné nečisté síly způsobující ztrátu kontroly nad vlastním jednáním. Aby poutníka neovlád

⁵⁶ Т.Б. Щепанская, Культура дороги в русской мифоритуальной традиции XIX-XX вв., Indrik, Moskva, 2003, str. 196.

⁵⁷ Ibid., str. 201.

⁵⁸ М. Власова, Русские суеверия, Azbuka, Sankt-Peterburg, 2001, str. 353-356.

леший, bylo nutné nějakým způsobem symbolicky zásadně změnit svou momentální situaci (*Чтоб леший не обошел, надо вывернуть на себе рубаху назад*).⁵⁹

Na křižovatkách a na rozcestích *манит, пугает, водит* (povšimněme si použití slovesa pohybu *водит* jako termínu vyjadřujícího ohrožení neznámem). Podle A. Korinfského bylo před příchodem na křižovátku nutné dodržovat určitá pravidla snižující riziko: zastavit se, ohlédnout se a pokřižovat (nejlépe do všech čtyřech světových stran) se slovy "*Благослови Христос!*". Očekávaná aktivizace nadpřirozených sil na křižovatkách cest se podle něj zrcadlí i ve vnímané léčivé schopnosti země na těchto místech: lidé, kteří se stali obětí uřknutí, měli na křižovatce cest padnout na zem a prosit zemi o odpuštění a sněti uřknutí: "*Прости, сторона, Мать-Сыра-Земля*".⁶⁰

Jako nebezpečná byla vnímána i místa, na kterých cesta překonávala vodní tok (mosty, brody, přívozy). Vodní toky tvořily přirozenou hranici mezi různými územími, z čehož podle T. Ščepanskoj pramenila častá mytologizace *заречного пространства* jako místa "cizího" (kde straší, kde je hodně hadů apod.). Při překonávání řeky platila obdobná pravidla chování jako na křižovatkách a rozcestích. Cestující se měl omýt (a chránit se tak před možným uhranutím) a pak přebrodit řeku či přejít most se slovy "*С похода на поход*".⁶¹ V případě přenocování u vody bylo nutné chovat se zdvořile a ohleduplně, aby na sebe cestující nepřivolal hněv nadpřirozených sil (například ponechat u řeky trochu jídla a pití pro vodníka nebo hodit do vody drobný peníz). Stejně ohleduplné chování se od pocestného očekávalo u pramenů a studánek.⁶²

Za nebezpečné místo byl považován les – temný les je téměř univerzálním symbolem cizosti, nevypočitatelnosti a hrozby (*Чужая душа - дремучий бор. В лесу люди леснеют*). Podle I. Podjukova je les "místem, které je úzce svázáno s představou intelektuální

⁵⁹ Т.Б. Щепанская, Культура дороги в русской мифоритуальной традиции XIX-XX вв., Indrik, Moskva, 2003, str. 245-6.

⁶⁰ А.А. Коринфский, Народная Русь, Круглый год сказаний, поверий, обычаев и пословиц русского народа, Московский рабочий, str. 15-16.

⁶¹ Т.Б. Щепанская, Культура дороги в русской мифоритуальной традиции XIX-XX вв., Indrik, Moskva, 2003, str. 321.

⁶² Ibid., str. 249.

dezorientace a emocionálního zmatku".⁶³ T. Ščepanskaja hovoří o vnímání lesa jako archetypu záhadného místa potenciálně spojeného s nečistou silou a oním světem (na zalesněných kopcích například často vznikaly hřbitovy). Člověk vstupující do lesa měl pronést formuli pomáhající zahnat strach: "*Дума по лесу ходит, никого не боится, так и я, раба божья (имя), хожу по лесу, никого не боюсь*".⁶⁴

Kromě strašidelných míst se poutník v prostoru cesty setkával i s místy sakrálními. Taková místa se podle Ščepanskoj nacházela většinou na výrazných místech (například na kopci, návrší nebo u soutoku řek), byla z cesty dobře viditelná a poutníci jim projevovali úctu krátkým zastavením, modlitbou a pokřižováním. K sakrálním místům patřila křesťanská svatá místa (kříže, kapličky, hroby svatých), ale i přírodní útvary jako například stromy, prameny, kameny apod. Kapličky a kříže bývaly vztyčovány jako výraz vděčnosti a poděkování za splněnou prosbu o uzdravení nebo o ochranu. Svatá místa byla hojně navštěvována (*Свято место не бывает пусто*) a to především lidmi prosícími o uzdravení či ochranu sebe či svých blízkých nebo poutníky plnícími slib pouti jako poděkování za vyplněnou prosbu.⁶⁵

b) Přírodní živly

V prostoru cesty byl člověk vystaven působení vnějšího prostředí v mnohem větší míře než v chráněném prostoru domova. Poutník musel počítat s výkyvy počasí a musel se umět s nimi vypořádat. Působení přírodních živlů (voda, oheň, vítr, země) bylo pro průběh cesty důležité a mohlo pomoci dosáhnout cíle cesty nebo jej naopak zhatit. Podívejme se, jakým způsobem se vnímání těchto základních přírodních živlů odrazilo v příslovích.

⁶³ И.А. Подюков, Мифологический аспект лирической формулы, Sborník konference 18.-20. února 1998. str. 264.

⁶⁴ Т.Б. Щепанская, Культура дороги в русской мифоритуальной традиции XIX-XX вв., Indrik, Moskva, 2003, str. 251.

⁶⁵ Ibid., str 264.

Voda/moře

A. Korinfský hovoří o vodě jako o živlu nadaném zvláštní mocí – voda měla schopnost člověka očistit, uzdravit, chránit před nečistou silou.⁶⁶ Zároveň byla ale vnímána jako živel nevypočitatelný, silný a rychlý (*Вода и землю точит и камень долбит*), síla vody mohla pro člověka znamenat velké ohrožení (*Вода свое возьмет. У воды нос остер*). O hluboké vodě hovoří přísloví zase jako o záludném místě skrývajícím nebezpečí (*Тихая вода берега подмывает. Молчан-собака да тихий омут опасны.*).

Přísloví nabádají k ohleduplnému chování k vodě (*Не мути водою - случится черпать*) a zároveň varují před její mocí (*В воде черти, в земле черви, в Крыму татары, в Москве бояре, в лесу сучки, в городе крючки*). V paremiích nacházíme bohatou dokumentaci ostražitého postoje k vodnímu živlu: *Где вода, там и беда. Жди горя с моря, беды от воды. От воды всегда жди беды. Воды и царь не уймет. Вода и мельницу ломает. Вода камень точит. На воде все ноги тонки. Прошел-ли человек nějakou těžkou životní zkouškou, říkalo se o něm: Он прошел сквозь огонь и воду. Ještě větší nebezpečnost a nevypočitatelnost připisuje tradiční kultura síle moře: *Кто на море бывал, тот и страху не видал. Кто в море не бывал, тот горя не видал. Не видавши моря, не видал и горя. Кто в море не бывал, тот досыта богу не маливался. Дальше моря - меньше горя. Море - что горе: красно со стороны. Не верь тишине морской. Тихо море, поколе на берегу стоишь. Cestování po vodě vnímají přísloví jako činnost velmi nejistou a zrádnou: *Путь водою - проходить бедою. Водою плывучи, что со вдовою живучи.***

M. Mazalova zdůrazňuje mnohostranné využití vody v lidové medicíně: zdraví a sílu měla přinášet především tekoucí voda. Mnohé toky, prameny nebo studánky byly proto považovány za zdroj léčivé síly (*целебная вода, живая вода*) a byly u nich často umístovány ikony.⁶⁷ Léčebné účinky připisované vodě našly svůj odraz ve formulích přání úspěchu: *Будь здорова, как вода, богата, как земля. Будь здорова как вода, плодovitа как земля.* Tradiční lidová kultura vnímala nemoci, fyzické a duševní obtíže jako cosi materiálního, co je možné z postiženého místa na těle nebo z duše odstranit a

⁶⁶ А.А. Коринфский, Народная Русь, Круглый год сказаний, поверий, обычаев и пословиц русского народа, Московский рабочий, str. 47.

⁶⁷ Н.Е. Мазалова, Народная медицина локальных групп Русского Севера, Русский Север, Санкт-Петербург, 1995, str. 65.

v tomto kontextu hrála voda zásadní úlohu. A. Astachova uvádí formule léčebných zaříkání používajících obraz vody spolu s fyzickým omýváním, poléváním či postříkáváním (*С гуся вода, с тебя худоба, на пустой лес, на большую воду. С гуся вода, с лебедя вода, а с тебя, мое дитяtko, вся худоба. Смыть с себя художества, намыть хорошества*) a zmiňuje také rozšířený obřad "смывания тоски" v "проходной воде" (tj. v řece nebo potoce).⁶⁸

Naopak, voda stojatá nebo zkalená (*дулимная вода, кислая вода*) byla vnímána negativně, byla spojována se smutkem a smrtí (*В тихом омуте черти водятся. Стоячая вода гниет/киснет. Гнилого болота и черт боится*) a symbolizovala zlo nebo nemoc (*В глазах темна вода разлилась. Темная вода подступила*).

Оheň

Я не сам по себе, а сильнее всего и страшнее всего, и все любят меня и все губят меня. Tato hádanka výstižně charakterizuje způsob, kterým lidová kultura vnímala živel ohně. O moci a síle ohně hovoří přísloví, podobně jako v případě vodního živlu, s respektem (*В огне и железо плавко. Огню да воде бог волю дал*). Životodárná síla ohně je pro člověka požehnáním, jeho ničivá síla v případě nekontrolovaného působení je ale děsivá (*Огонь да вода - нужда да беда. Берегись этого как огня. Берегись его, как берегутся огня. С ним, как с огнем играть. Не шути огнем, обожжешься. Не топора бойся, а огня. Воры побудут, стены оставят, а огонь все пиберет*). Obraz síly ohně a varování před jeho mocí najdeme v řadě lidových přísloví: *Огню не верь, и воде не верь. С огнем не поспоришь. Огонь - царь, вода царица. Упустишь огонь - не потушишь. Берегись его как огня. С ним как с огнем играть. Не шути с огнем.* Оheň se mohl stát také prostředníkem Boží vůle jako trest za spáchaný hřích: *У старца взять - огонь в дом. Неправедно нажитая прибыль - огонь. Неправедная денга - огонь.* Podle A. Mazalové jsou jasná barva, schopnost a rychlost pohybu a rychlé vznikání/zanikání příznaky, které z ohně v lidové kultuře činí živou bytost svázanou s životním cyklem a životní silou. Zmiňována je například pověra hádání délky života z plamene svíčky (*Как свеча тает, так и ты истаешь*).⁶⁹

⁶⁸ А.М. Астахова, Художественный образ и мировоззренческий элемент в заговорах, Наука, Москва, 1964, str. 2.

⁶⁹ Н.Е. Мазалова, Народная медицина локальных групп Русского Севера, Русский Север, Санкт-Петербург, 1995, str. 64.

Naopak, výrazem *затушиться* označoval jazyk člověka, který zemřel, tj. "jehož život vyhasl".

Připomeňme v této souvislosti lidové představy o dvojím typu ohně, o kterých hovoří řada autorů (A. Korinfskij, N. Mazalova. T. Ščepanskaja): o ohni "čistém" a "nečistém". Čistý oheň byl získáván třením dvou dřev (*живой, деревянный, лесной, лекарственный огонь*); A. Mazalova uvádí, že s nečistým ohněm bylo možné se setkat v močálech, na hřbitovech (tj. na místech spojovaných s nečistou nadpřirozenou silou či oním světem). V některých dnech (především na den *Св. Иоана* a den *Св. Агриппины-купальницы*) získával oheň (i voda) zvláštní životodárnou sílu, kterou bylo možné využít při léčení nemocí (viz například rituál přeskokování ohně).⁷⁰

Oheň rozdělaný v prostoru cesty pomáhal podle T. Ščepanské poutníkovi osvojit si dočasně neznámý prostor, byl zdrojem tepla, světla, prostředkem pro přípravu potravy i ochranou před divokou zvěří a bodavým hmyzem. Oheň bylo nutné rozdělovat opatrně, nejen kvůli nebezpečí požáru, ale také proto, aby se nerozzlobil lesní duch, kterého je před rozděláním ohně vhodné požádat o svolení: *Лесовой царь, лесовая царица, разреши-ка мне обогреться! Хозяин и хояюшка, хоцяйские малые детушки, нам не век вековать, одну ночь ночевать.*⁷¹

Vítr

Mezi přírodními živly má zvláštní postavení vítr: sám o sobě je neviditelný a člověk může vnímat pouze důsledky jeho existence. Vítr mohl podle M. Vlasové přinést z vnějšího světa neočekávaně dobré i zlé (*С ветра пришло, на ветер и пошло*). Ve své knize *Русские суеверия* označuje za charakteristické rysy tohoto živlu především rychlost pohybu, ale také lehkost, nestálost a neuchopitelnost (*Ветер - жеребец, которого всему миру не сдержат*).⁷² Jak ukazují přísloví, vítr byl vnímán jako potenciální nositel ohrožení - podobně jako oheň a voda: *С огнем не шути, с водой не дружись, ветру не верь*. Kvůli své proměnlivosti se vítr v příslovích objevuje jako symbol nespolehlivosti a nestálosti (*Это с ветру сказано. Бросать/говорить слова на*

⁷⁰ Ibid., str. 65.

⁷¹ Т.Б. Щепанская, Культура дороги в русской мифоритуальной традиции XIX-XX вв., Indrik, Moskva, 2003, str. 324.

⁷² М. Власова, Русские суеверия, Azbuka, Sankt-Peterburg, 2001, str. 75.

ветер. Не с ветру говорится, что лгать не годится. Это на ветер говорится. Он с ветра явился. Его как ветром сдуло). Vítr mohl být nositelem neštěstí, různých nemocí, infekcí, epidemií (viz například označení moru jako *‘поветрье’* nebo *‘злое поветрье’*). Podle lidových představ mohlo být po větru posláno uřknutí nebo zlé slovo působící duševní i materiální újmu (*портежа с ветра*).⁷³ Poutník musel být ve vztahu k větru obezřelý také proto, že náhle se zvednuvší vítr mohl být průvodním jevem zjevení *лешего*. *Леший* v podobě silného větru se mohl člověka zmocnit a přenést jej na velkou vzdálenost.⁷⁴ Pokud si člověk sundal křížek nebo od lesního ducha přijal něco k jídlu či pití, hrozilo mu zmizení ze světa lidí. Při náhlém silném větru se pocestný mohl bránit uctivými slovy: "*Вихр, тебе дорога, мне другая*" (vítr neměl být proklínán nebo urážen, aby se nerozzlobil a nezačal ničit).⁷⁵

Země

Podle pozorování A. Korinfského charakterizuje lidová kultura zemi dvěma hlavními adjektivy: *сырая* a *черная*.⁷⁶ Země je fyzický živel ambivalentního typu - její nekonečnost a všudypřítomný charakter ji řadí do prostoru cesty, přísloví ji však vnímají spíše jako součást prostoru domova: země je člověku nakloněna výrazně více než ostatní živly (*С огнем, с водою, с ветром не дружись, а с землею дружись. Огонь силен, вода сильнее огня, земля сильнее воды, человек сильнее земли*). Symbol bohaté, životaplné a štědré země najdeme v přáních úspěchu: *Будь тучна, как земля, плодovита, как свинья. Будь здорова, как вода, плодovита, как земля. Земля мать - подает клад*. Plodnost země je verbálně vyjadřována mateřskou symbolikou a vztah člověka k zemi je přirovnáván k synovské lásce k matce, země stojí na počátku i na konci života člověka (*От земли взят, землею кормлюсь, в землю пойду! Мать-Сыра-Земля всех кормит, всех поит, всех одеваает, всех своим теплом пригревает!*) a zemi jsou připisovány všechny typické mateřské vlastnosti (*Корми - как земля кормит, учи - как земля учит, люби - как земля любит*).

⁷³ Ibid., str. 77.

⁷⁴ Ibid., str. 292.

⁷⁵ Ibid., str. 76.

⁷⁶ А.А. Коринфский, Народная Русь, Круглый год сказаний, поверий, обычаев и пословиц русского народа, Московский рабочий, str. 8.

c) Setkání na cestě

Setkání na cestě bylo důležitou událostí, ať v pozitivním či negativním smyslu. T. Ščepanskaja dělí bytosti potkávané v prostoru cesty na "lidské" nebo "nadpřirozené", "živé" nebo "neživé". Byla-li potkaná bytost identifikována jako člověk, probíhala komunikace standardním způsobem. Pokud však byla shledána bytostí nadpřirozenou, bylo třeba jednat jinak a využít některou z metod krizové reakce - zaříkání, křížování, zaklínací formule atp. Nejlepší bylo se do podobné situace vůbec nedostat, tj. počínat si v co nejvyšší míře tak, aby k setkání s žádnou nadpřirozenou bytostí nedošlo - na cestě nekřičet, nezpívat nahlas písně (aby nepřišel *леший*), omývat se u vodních zdrojů a chránit se tak před uhrnutím atd. Status nadpřirozených bytostí byl určitým způsobem hierarchizován, od relativně přátelské bytosti *домового* až po nebezpečného *водяного* (*Домовой тешился, леший водит, а водяной топил*). Nečisté bytosti považovala tradiční kultura za amorfní síly schopné brát na sebe cizí podobu (*У нежити своего обличия нет, она ходит в личинах*).⁷⁷

V prostoru cesty bylo podle Ščepanské významné především první setkání po odchodu z domu; v tomto kontextu je uváděna řada pověr připisujících různým potkaným bytostem různý symbolický význam. Protože v prostoru cesty platí jiné zákony než v prostoru domova, byla řada symbolů, považovaných v domácím prostředí za pozitivní, v prostoru cesty vnímána jako špatné znamení. Nebylo dobré potkat jako první na cestě ženu, zejména ženu prostovlasou nebo těhotnou (výrazná mateřská symbolika související s obrazem domova není v prostředí cesty vítána).⁷⁸ Podobně je tomu i v případě jiných charakteristických postav: *Поп - недобрая встреча. Девка с полными ведрами, жид, волк, медведь - добрая встреча. Пустые ведра, поп, монах, лиса, заяц, белка - к худу*.

T. Ščepanskaja si všímá, že řada pověr o prvním setkání na cestě souvisí s domácími zvířaty: potkat při odchodu z domu psa bylo dobrým znamením (*Собака - доброход*), potkat prase nebo kočku znamením špatným. Špatnou pověst měla (a má) zejména černá kočka: přeběhla-li poutníkovi přes cestu, bylo nutné pokřížovat se, třikrát si

⁷⁷ Т.Б. Щепанская, Культура дороги в русской мифоритуальной традиции XIX-XX вв., Indrik, Moskva, 2003, str. 152.

odplivnout přes levé rameno, udělat něco, co symbolicky zcela promění situaci poutníka (obrátit kabát naruby apod.) a nejlépe ještě použít formuli zaříkání "*Коще пень да колода, а мне, рабе божей (имя), путь да дорога*". Špatné bylo pokud se za odcházejícím vydalo nějaké domácí zvíře (pes, ovce, kůň). Takové zvíře (připoutávající poutníka pomyslně k prostoru domova) bylo nutné rychle odehnat.⁷⁹

3. NÁVRAT

Šťastný návrat završující úspěšnou cestu byl radostnou chvílí a korunou celé cesty. Ať už byl odjezd či průběh cesty jakýkoliv, cestu zpět domů vnímají přísloví jako radostnější (*Обратный путь всегда короче кажется*); úspěšný návrat je vrcholem veškerého úsilí (*Не верь выезду, верь приезду. Не хвались отъездом, хвались приездом. Добрый конец всему делу венец*). Vracející se člověk opouští prostor cesty a musí se začít připravovat na dodržování pravidel platných v prostoru domova. T. Ščepanskaja zaznamenává existenci tohoto adaptačního procesu již v konečné fázi cesty: poutník si pečlivě všímal různých drobných událostí, ke kterým došlo těsně před koncem cesty a které byly vykládány jako předzvěst jeho budoucího života v prostoru domova - pokud například poutníka zábila pravá noha znamenalo to, že doma je něco v nepořádku, frkal-li kůň, bylo to dobré znamení (*Лошади фыркают в дороге - к радостной встрече*). Někdy se příchozí před příchodem k domu či k vesnici převlékl nebo přezul (a přizpůsobil tím svůj vzhled normám platným v prostoru osvojeném člověkem), pak se cítil připraven na přijetí prostoru domova.⁸⁰

4. ŽIVOTNÍ POUŤ

Prostor cesty s různými nástrahami, překážkami a nečekanými událostmi je rozšířenou metaforou označující životní pouť člověka. Okamžik zrození a moment smrti ohraničují prostor daný člověku, aby žil a konal podle svých schopností. Podle přísloví v sobě život inheretně obsahuje smrt (*Что не родится, то и не умирает*) a oba krajní momenty jsou v člověku, stejně jako ve všem živém, nerozlučně spojeny (*Родится на смерть, умирает на жизнь. На жизнь, на смерть поруки нет. Не на живот рождаемся, а*

⁷⁸ Ibid., str. 155.

⁷⁹ Т.Б. Щепанская, Культура дороги в русской мифоритуальной традиции XIX-XX вв., Indrik, Moskva, 2003, str. 158.

⁸⁰ Ibid., str. 359.

на смерть. Смерть животы кажет). Smrt je nejen nutné přijmout, ale není ani příliš moudré se jí vyhýbat - příliš dlouhý nebo nedobrý život se může stát utrpením (Бога прогневишь, и смерти не даст. Истома хуже смерти. Лучше смерть, нежели зол живот. Век долог - всем полон).

Narození a život

Přísloví bohatě odrážejí zakořeněnou lidovou představu o předurčenosti lidského narození a života. Osud (доля, судьба, участь) je dán Boží vůlí a Božími záměry (Наша доля - Божья воля. Никто от своего року не уйдет. Против притчи не поспоришь. Судьба придет - по рукам свяжет. Бойся не бойся, а року не миновать. Суженого и на кривых оглоблях не объедешь. Чему быть, тому и статься). Od chvíle narození jde život vpřed, žádný okamžik se nevrátí a člověk se každým dnem blíží smrti (День к вечеру - к смерти ближе. Час от часу, а к смерти ближе. День да ночь - сутки прочь, а все к смерти поближе).

Před nově narozeným dítětem se otevírá životní prostor (Дней много а все впереди), cesta, která má pro každého má připravenou řadu zkoušek a úkolů (Тяжел крест, да надо несть) s nimiž by se měl člověk se ctí vypořádat (Жизнь дана на добрые дела). Některé zkoušky jsou lehčí a povzbuzující, některé obtížné a zraňující (Жизнь пережить - не поле перейти. Жизнь прожить, что море переплыть). Co člověk udělá, nemůže již vzít zpět (Прожитое, что пролитое - не воротишь. Битого, пролитого и прожитого не воротишь), nedá se dělat nic jiného, než "jít vpřed" - návrat ani úkrok stranou není možný (Вчера не догонишь и от завтра не уйдешь. На небо не вскочишь и в землю не закопаешься).

Pro označení různých životních strategií se v jazyce setkáváme s použitím sloves pohybu a různých výrazů z prostoru cesty: například *плыть по быстрине, идти навстречу ветрам, ходить нехожденными тропами, плыть против течения, идти по обочине дороги, искать легких путей, топтать землю/траву*. V příslovích pak najdeme hodnocení těchto různých strategií: *По течению лишь дохлая рыба плывет. Прямоком по кривой дороге не ездят. По кривой дороге пойдешь - домой не вернешься. Путь через тернии к звездам И тебе туда дорога не заказана*.

Umírání

Stejně jako narození, i příchod smrti vnímají přísloví projev nevyzpytatelného Božího plánu, který může být těžké pochopit. Život bývá nelehký, ale je to především umírání, kterého se lidé všech dob obávají nejvíce (*Жить тяжело, да и умирать нелегко*). Myšlenka na smrt má u živého vyvolávat touhu po spravedlivém a dobrém životě (*Смерть по грехам страшна. Смерть живота кажет и как жить покажет. Кто как живет, так и умирает. Кто чаще смерть поминает, тот меньше согрешает*), protože hříchy a špatné činy mohou být v okamžiku umírání velkým břemenem (*Как жил, так и умер. Каково поживется, такого и отпрыгнется. Жил собакой, околел псом. Собаке собачья смерть. Грех - не смех, когда придет смерть*). Připomínka smrti je však pro většinu lidí velmi nepříjemná a stísnující, a proto je myšlenka na ni z každodenního života často vytěšňována (jak naznačuje přísloví *Умереть сегодня - страшно, а когда-нибудь - ничего*).

V příslovích nacházíme i reflexi názoru, že smrtelné choroby mohou být důsledkem pronásledování nadpřirozenými bytostmi a mohou se k člověku dostat různým způsobem - mohou být přineseny větrem případně způsobeny uřknutím nebo uhranutím (*Не добрый глаз поглядел на нас. На него наслано, по ветру наслали, он изурочен/испорчен/изглажен*).

Smrt

Smrt jako nevyhnutelný závěr lidského života (*Смертный час - неминуемый путь*) vnímají přísloví intenzivně a v mnoha formách. Co nastane po smrti nemůže říct s jistotou nikdo, každý však bude muset jednou překonat hranici, kterou před ním přešly zástupy jeho předků (*Кто родится - кричит; кто умирает - молчит*).

Výraznou charakteristikou smrti v příslovích je kromě nevypočitatelnosti (*Сегодня венчался, а завтра скончался. От смерти некуда деваться. От смерти нет зелья. От смерти не спрячешься. От смерти и под камнем не укроешься*) také spravedlnost a skutečnost, že před smrtí si jsou všichni rovni. Smrt vyrovnává společenské, rodové, věkové či stavovské rozdíly (*Смерть всех сравнивает. На всех одна смерть. Умрем, ничего с собою не возьмем. Всем там быть: кому раньше, кому позже. Одна смерть правдива. У*

смерти на глазах все равны. И пономарь и владыка в земле равны. Никого не боюсь, ни царя в Москве, ни короля в Литвею. Царь и народ - все в землю поидет) a je nevyhnutelná pro všechny (Верти не верти, а надо умерти. Всем там быть: кому раньше, кому позже). Smrt může přijít nečekaně (Жизнь человека всегда на волоске висит. Всякий живот боится смерти. Ныне на ногах, завтра в могиле. Ныне полковник, завтра покойник) a je také neoblomná a neuprositelná (От смерти ни отмолишься, ни открестишься. От смерти ни крестом, ни пестом. Смерть не свой брат - разговаривать не станешь), pro každého přijde právě jednou (Один раз мать родила, один раз и умирать. По дважды не умирают. Двух смертей не бывать, а одной не миновать) a to v pravou dobu (Душа - не сучка, не вышлешь вон, когда бог не возмет) a předem předurčeným způsobem (Кому сгореть, тот не утонет. Ловит волк роковую овцу. Судьба придет, ноги сведет, а руки свяжет. Кому умереть, какую смертью и когда - Бог на роду написал).

Smrt je často vnímána jako bytost rodu ženského, což může podle M. Vlasové nepřímou souviset s vnímáním ženy jako dávkyně života.⁸¹ Častou metaforou doprovázející obraz smrti v jazyce je představa "vyhaslých očí" (zřejmá spojitost s představou životodárného ohně) - *Свет из очей выкатился. Померк свет в очах. Глаза посоловели. Ясны очи закатились.*

Tradiční představy podle A. Korinfského rozlišují „dobrou“ a „špatnou“ smrt: dobrou smrtí umírají řádní a bohabojní věřící, špatnou smrtí hříšníci. Náhodná a násilná smrt byla vnímána buď jako Boží vůle "Господь к себе призвал" nebo "кара Божья". Náhodnou smrt mohou způsobit nadpřirozené síly (viz například představy o "смерти от грозы").⁸² Podle M. Vlasové existuje rozdíl ve vnímání "стихийной смерти" jako smrti způsobené nečistou silou a "случайной смерти", tj. smrti seslané Bohem, neboť náhoda je neoddelitelnou součástí Osudu (*Легче всех нечаянная смерть. Нежданная смерть - находка*)⁸³. Na smrt by ovšem člověk měl být připraven (tj. měl by mít možnost rozloučit se se svými blízkými, vyzpovídat se) a náhlá smrt byla proto vnímána i

⁸¹ M. Власова, Русские суеверия, Azbuka, Sankt-Peterburg, 2001, str. 477.

⁸² А.А. Коринфский, Народная Русь, Круглый год сказаний, поверий, обычаев и пословиц русского народа, Московский рабочий, 1995, 534.

⁸³ M. Власова, Русские суеверия, Azbuka, Sankt-Peterburg, 2001, str. 478.

negativně: *Избави бог от наглої смерти. Даї бог умереть, да даї бог покаяться! Смерть без покаяния - собачья смерть.*

5. OHROŽENÍ

Divoká zvířata

Divoce žijící zvířata obývají prostor člověkem neovládnutého světa (lesy, pole, hory), tj. prostoru „necivilizovaného“. Na rozdíl od zvířat domestikovaných se divoká zvířata člověku nepřizpůsobují a neslouží mu, žijí v prostoru pro člověka cizím. Symbolika divokých zvířat v lidovém folklóru je neobyčejně široká; podrobnou a propracovanou studii této symboliky najdeme například v komplexním sborníku A Gury.⁸⁴ Divoká zvířata sloužila jako ztělesnění nejrůznějších vlastností, bytostí, nemocí, přírodních živlů či nadpřirozených bytostí (které na sebe mohou brát zvířecí podobu). Podívejme se na reflexi nejvýznamnějších divokých zvířat v ruských příslovích.

Vlk

Vlk je jedním z ústředních zvířat objevujících se v tradiční lidové symbolice. Je to zvíře divoké, silné (*здоровый как волк*), nechočitelné (*Как волка не корми, он все в лес глядит*) a aktivní (*Волка ноги кормят*); jeho útočnost a fyzická vybavenost (zuby, drápy) nahánějí strach. Vlk je zosobněním agrese (*строгий как волк, кровожадный как волк*), dravosti (*И волчий рот, и лисий хвост. Не волчий зуб, так лисий хвост. Лисий хвост, да волчий рот. Кто в чин вошел лисой, тот в чине будет волком. Пожалел волк кобылу, покинул хвост да грибу. Глядит лисой, а пахнет волком*) i schopnosti zmást a podvést (*Счастье, что волк: обманет да в лес уйдет. Верь волчьим слезам*). Možnost setkání s vlkem vzbuzovala strach a překonání tohoto strachu vyžadovalo odvalu (*Волка бояться - в лес не ходить*).

S obrazem vlka se setkáváme také jako se symbolem nepřátelství (*Смотреть волком. Сытый волк смирнее ненасытного человека*), vlk je hrozba, o které je nutné hovořit opatrně (*Серого помянули, а серый здесь. Про волка речь, а он навстречь. Сказал бы словечко, да волк недалечко. Не вызывай волка из колка*). Namísto pravého pojmenování

⁸⁴ A.В. Гура, *Символика животных в славянской народной традиции*, Indrik, Moskva, 1997.

vlka uvádí V. Dal také jeho zástupné pojmenování - *Егор, зверь, бирюк, серый*.⁸⁵ Vlčí smečka je zosobněním drsných vztahů v lidském společenství, které nutí člověka přizpůsobit se okolnímu prostředí i proti své vůli (*С волками жить - по волчьи выть. Лезет в волки, а хвост собачий*).

Zajímavým rysem vlčí symboliky je existence příznaku "cizí, ne k nám přináležející". Ve sborníku A. Gury se s vlkem setkáme jako označením příslušníků druhé strany přicházejících do našeho prostoru zvnějšku - například ve svatebních rituálech (pojmenování zástupců druhé rodiny, např. "*волк серый*", bratr ženicha) nebo souvislost symboliky vlka a obcházení domů při koledování (kdy koledníci přicházejí zvnějšku) - vlci byli někdy označováni jako *колядники*. V symbolice křesťanské je vlk představitelem "vnějších" sil, nečistých bytostí spojených s ďáblem stojících v opozici proti ovci jako symbolu křesťanského věřícího (vlk se údajně bojí znamení kříže a zvuku zvonů).⁸⁶

Ve sborníku A. Gury je uvedena řada pověr, podle kterých bylo možné setkání s vlkem předvídat: například šel-li pocestný lesem, zpíval si a uviděl havrana, mělo to znamenat, že vlk je nablízku.⁸⁷ Střetu s vlkem se dalo také předejít, pokud se člověk choval určitým způsobem: při vstupu do lesa měl čtyřicetkrát zopakovat "*Господу помилуй!*"⁸⁸ I pro krizovou situaci setkání s vlkem existovaly různé návody jednání - ustoupit napravo (pak vlk prošel vlevo), přestat se pohybovat, nedýchat, nevydávat žádné zvuky a předstírat mrtvého. Jindy se naopak doporučovalo naopak křičet, silně hvízdát, dělat rámus a házet kamení. Zlatou střední cestou bylo poklonit se, pomodlit se a nabídnout vlkovi, že každý půjde svou cestou: "*Здравствуйте братцы, пропустишь, пожалуйста, мне дорогу*". S obrazem vlka se setkáme také v pověrách souvisejících s cestou: přeběhne-li vlk přes cestu poutníkovi nebo potká-li poutník vlka na cestě, je to dobré znamení. Vlk může být ale také předzvěstí špatných časů, tj. války a hladu.⁸⁹

⁸⁵ В. Даль, Толковый словарь живого великорусского языка, sv. 1, 1980, str. 88.

⁸⁶ А.В. Гуря, Символика животных в славянской народной традиции, Indrik, Moskva, 1997, str. 148.

⁸⁷ Ibid., str. 155.

⁸⁸ Ibid., str. 150.

Medvěd

Silného, chytrého a dlouho žijícího savce charakterizuje sborník A. Gury jako bytost, které patří mezi divokými zvířaty vůdčí postavení (*хозяин леса, лесной зверь, лютый зверь*). Podobně jako vlk, i medvěd je živočich silný (*силен, смелый как медведь*), dravý a pro člověka i ostatní zvířata nebezpečný. Podle A. Gury byl však medvěd, na rozdíl od vlka, považován za zvíře "čisté" (*Медведь от Бога*) a lidi a dobytek medvěd napadal údajně na základě příkázání Božího.⁹⁰ Medvěd tak byl vnímán jako určitý "dvojník" člověka - umí chodit po dvou, má pět prstů, myje se, hýčká a rozmazluje svoje mláďata, rozumí lidské řeči, má rozum a přemýšlí (*Медведь думец. В медведе думы много, да вон нейдет*) a podle pověry se v předvelikonočním období dokonce postí (a cucá si místo jídla tlapu). Medvědí schopnost přemýšlet byla dávána do přímé úměrnosti s jeho silou. Pohyb medvěda ve volné přírodě však znamenal, že se zná také s nečistou silou, např. s lesním duchem (odtud podle A. Gury označení *лешак, лесной черт*). Nečistá síla se však medvěda údajně bála.⁹¹ Přese všechny pozitivní konotace však přísloví vnímají medvěda především jako dravce (*Медведь короле не брат*) a divoké zvířete hájící si své teritorium (*Два медведя в одной берлоге не улягутся. Живет один, как медведь в берлоге*), které bylo nebezpečné na cestě potkat.

T. Ščepanskaja hovoří o medvědovi také jako o symbolu plodnosti, konkrétně mužské plodné síly, s čímž souvisely některé pověry (*Девушке во сне медведя увидет - к хорошему жениху*) a zákazy týkající se žen, např. v oblasti pohybu v lese (zákaz chodit prostovlasá, s odhalenými nohama apod.).⁹² Některé tradiční texty pracují s tématem únosu ženy medvědem, kterému žena posléze porodí potomka (*Иван медвежье ушко*).

Medvědu byla připisována i schopnost uzdravovat, byl symbolem zdraví a životní síly. Jak uvádí A. Mazalova, v lidové medicíně se medvědích drápů a medvědího sádla využívalo jako amuletu (proti uhrnutí) a jako léku pro zahánění nemocí zvířat i člověka

⁸⁹ Ibid., str. 153-157.

⁹⁰ Ibid., str. 163.

⁹¹ Ibid., str. 168.

⁹² Т.Б. Щепанская, Культура дороги в русской мифоритуальной традиции XIX-XX вв., Indrik, Moskva, str. 178.

využívajícího zprostředkovaně medvědí sílu (např. nemoci novorozenců přinesených "z jiného světa", kožní onemocnění apod.).⁹³

Zmije

Dalším zvířetem, se kterým se poutník mohl v prostoru cesty setkat, byl had - zmije. Sborník zvířecí symboliky A. Gury hovoří o zmiji jako o zvířeti nečistém a obávaném kvůli své jedovatosti, mrštnosti, schopnosti žít pod zemí, plavat, jakožto i údajné schopnosti mstít se člověku. Zmije byla být spojována s "oním" světem, s duchy a mrtvými, přináleží jí černá barva, tj. barva tmy a noci (schopnost zmije žít pod zemí, tj. v podsvětí).⁹⁴

V příslovích se zmije objevuje jako symbol zákeřnosti (*злой как змея*) a nevděčnosti, bytosti, před kterou je třeba mít se na pozoru (*Пригрели змейку, а она тебе за шейку. Выкормил змейку на свою шейку. Прост как свиня, а лукав как змея. Змеей извивается. Сколко змею ни держать, а беды от нее ждать*). Sborník A. Gury v této souvislosti zmiňuje pověru, podle které mohl Bůh za zabití hada prominout několik hříchů (*Забешь ужа - Бог пять грехов простит тебе*).⁹⁵ Zmije byla symbolem prolhanosti (*язык змеиний, язык как змеиной жало*), jedovatosti (*Ядовитый, как змея. Начали гладко, а кончили гадко*), nemocí (*змеиный пострел, доbytčí мор*), ošklivosti (*противный как змея*), vymlouvání se (*извиваться змеей*). Negativní příznakovost zmijí symboliky se projevuje i v označení opilství: *напиваться до зеленого змея*. T. Ščepanskaja zase uvádí pověru, podle které mohla zmije spícímu pocestnému vlézt do úst, proniknout tak do jeho těla a ubírat mu životní sílu (*Заснешь - змея может зайти через рот*).⁹⁶

⁹³ Н.Е. Мазалова, Народная медицина локальных групп Русского Севера, Русский Север, Санкт Петербург, 1995, стр. 95.

⁹⁴ А.В. Гура, Символика животных в славянской народной традиции, Indrik, Moskva, 1997, стр. 286.

⁹⁵ Ibid., стр. 282.

⁹⁶ Н.Е. Мазалова, Народная медицина локальных групп Русского Севера, Русский Север, Санкт Петербург, 1995, стр. 84.

III HOSTÉ A CIZINCI (*Гость в дом, а бог в доме*)

1. HOSTÉ

Pohostinnost k přichozím byla a je jedním ze základních sociálních imperativů. Ve vztahu ke zvaným hostům je povinností vstřícnost v podstatě téměř nevyhnutelnou, méně jednotný je však standard v případě postoje k cizím osobám, žebrákům, potulným poutníkům apod. Přísloví zrcadlí i tento rozporný přístup společnosti k lidem marginalizovaných společenských skupin: existuje řada přísloví vyzývajících k velkorysému a vstřícnému postoji k těmto lidem (*Кто сырых питает, тот бога знает. Дающая рука не отболит, не оскудеет. Не тем богат, что есть, а тем богат, чем рад. Не убогий должен, а богатый*). Životu v nejistých podmínkách je připisován kladný dopad na duchovní život (*Кого Господь полюбил - нищетою възыщет. Богатство гибнет, а нищета все живет. Силен смирением, богат нищетою. Нищета ум спасает*). Tradiční kultura si vážila štědrosti a negativně vnímala lakomství či odmítnutí pomoci člověku v nouzi (*Скупой богач беднее нищего. Убогий во многом нуждается, а скупой во всем. Скупому душа дешевле гроша*). O nepohostinném hospodáři se mohlo říct *как бирюк в нору забился, как медведь в берлоге*, čímž mu podle T. Ščepanskej byly připisovány vlastnosti prostoru neobývaného lidmi, tj. ztrácel vlastnosti spojované s prostředím domova.⁹⁷ Bohabojný člen křesťanské společnosti měl být vděčný za příležitost pohostit svého bližního, neboť tak mohl projevit svou štědrost a otevřenost a učinit dobrý skutek (*Не гостям хозяина, а хозяину гостей благодарить. Гость в дом, а бог в доме. Гость доволен, хозяин рад*). Hostitel měl svým vstřícným chováním a jednáním demonstrovat dobrou vůli, vstřícnost a otevřenost. Od přichozích hostů přísloví naopak očekávají neohrožení chodu věcí domácího prostoru, tj. přizpůsobení se řádu domu v souladu s vůlí hostitele (*Гость во власти хозяина. В гостях, что в неволе. Гость хозяину не указчик. У себя как хочешь, а в гостях, как велят. Что поставят, то и кушай, а хозяина в доме слушай*).

⁹⁷ Т.Б. Щепанская, Культура дороги в русской мифоритуальной традиции XIX-XX вв., Indrik, Moskva, 2003, str. 364.

Příslloví však zrcadlí také opačný vztah společnosti k chudým pocestným a žebrákům: tito lidé jsou vnímáni jako potenciální nebezpečí a nejsou vítáni (*Богатый перед богом грешен, а бедняк - перед людьми. На кого бог, на того и добрые люди*). Negativní vztah k příslušníkům marginalizovaných skupin mohl vést až k odepření pomoci a pohostinství (viz níže).

Přijetí hostů do domácího prostoru bylo do určité míry odrazem sociální statusu hostitele; přísloví naznačují, že vítání byli zejména hosté významní v hierarchii obce, kteří svou autoritou nepřímou posilovali status domácnosti hostitelů (*Хороший гость хозяину в почет*). Otevřenost vůči návštěvníkům a hostům, kteří mohli zůstat v domácnosti i několik týdnů či déle, demonstrovala také „poctivost“ domácího prostoru jako místa, které nemá co tajit a skrývat, neboť dlouhodobý pobyt v prostředí cizí domácnosti dával hostovi možnost pozorovat a nahlédnout tak i pod povrch fungování rodinných a domácích vztahů (*Как переночуешь, так больше услышишь. Хозяин смекает, а гость примечает. Гость не долго гостит – да много видит*).

a) Před příjezdem

Dalův sborník uvádí řadu znamení, která mohla být předzvěstí příchodu cizí osoby do domu: většinou se tato znamení projevovala změnami v objektech majících pro prostor domova zásadní význam, např. v peci nebo na stole: *Дрова в печи развалились – к гостям. Огонь в печи погас – нечаянный гость. Уголь из печи упал – гости на двор. Ложка забытая на столе – к гостю*. Také domácím zvířatům připisují pověry schopnost předvídat příchod cizích osob do domu (*Собака во сне лает – к гостям. Куда взяла собака, оттуда гости. Кошка костыль ставит – гости будут. Кури разодрались – к гостям*) a hospodář sám mohl podle drobných událostí usuzovat na příjezd hosta: *Кто поперхнется, к тому спешный гость. Ус чешется – перед гостинцем. Чихнешь в пятницу – к свиданию, в воскресенье – к гостям. Нечаянно свечу погасить – к гостям*.

b) Přijetí do domu

Rituál přijetí hosta do prostoru domu doprovázel viditelné překonání hranice oddělující domov od cizího prostředí. T. Ščepanskaja⁹⁸ ve shodě s dalšími autory (např.

⁹⁸ Ibid., str. 365-382.

A. Šmeljev, A. Korinskij⁹⁹) popisuje průběh přijímání hostů následujícím způsobem: hosty vítal hospodář u vrat do dvora (*Хлеб-соль в воротах, так не сотворишь*), kde dal najevo svou připravenost plně se postarat o všechny potřeby hosta (*Гости на двор, так и ворота на запор. Умей людей погостить, и к себе запросить, до ворот проводить и опять воротить. На двор зазывай, а со двора не спускай*). Dalším symbolickým předělem bylo překročení prahu (*Честно величать, так на пороге встречать*), kde hosty vítala většinou hospodyně. Host v chodbě odložil předměty, které používal během cesty - svrchní oblečení, hůl, zbraň, zavazadla apod. T. Ščepanskaja připomíná pověru, podle které nebylo dobré vítat se nebo hovořit přes práh (*На пороге не стоят. Не стои в дверях! Через порог не здороваться, не беседовать*), host byl proto bez zbytečného otálení uváděn do hlavní místnosti.¹⁰⁰ Bajburin a Toporkov zmiňují rituál omývání rukou u dveří, jelikož podle pověry se s nemytými rukami (*немытки*) mohla z prostoru cesty do domu dostat nečistá síla.¹⁰¹ O schopnosti vody smýt nebezpečné důsledky pobytu v prostoru cesty - uřknutí, uhranutí nebo jinou újmu, která člověku v nebezpečném prostoru cesty stále hrozí - hovoří T. Ščepanskaja.¹⁰² Host byl následně znovu uvítán a usazen na čestné místo (*Добро пожаловать, дорогие гости, милости просим! Просим на избу: красному гостю красное место. Честно величать, так на пороге встречать*). Pro hosta zůstávajícího v domě delší dobu byla po přijetí a pohoštění někdy připravena баня (*Напоил, накормил и спать уложил и в баню сводил*). Pobyt v ní, důkladným vypocením a očistou se měl příchozí zbavit reziduí nebezpečí spojených s pobyt v vnějším prostoru.

Pozváním ke stolu (tj. k jednomu z ústředních bodů domácího prostoru) byla hostu projevena úcta (*Принимают, за обе руки берут да в красный угол сажают. Садись, так гость будешь. Просим к нашему хлебу и соли. Просим милости, окушать зелена вина, отведать хлеба-соли. Садитесь за скатерти браные, за напитки пьяные. Будь, как у себя дома*), na což host reagoval přáním všeho dobrého členům domácnosti i ostatním přítomným (*Всем гостям по сту лет, хозяину двести, да всем бы вместе*). Čestné místo

⁹⁹ А.Д. Шмелев, Русская языковая модель мира, Москва, 2002; А.А. Коринфский, Народная Русь, Круглый год сказаний, поверий, обычаев и пословиц русского народа, Московский рабочий, 1995.

¹⁰⁰ Т.Б. Щепанская, Культура дороги в русской мифоритуальной традиции XIX-XX вв., Indrik, Moskva, 2003, str. 376.

¹⁰¹ А.К. Байбури, А.Л. Топорков, У истоков этикета, Этнографические очерки, 1990, str. 155.

pod ikonami patřilo nejvýznamnějšímu z příchozích (*Первому гостю первое место и красная ложка. Честь да место, господь над нами, садись под святыне*). Po usazení na místo byl host obsluhován a dostal vše, co potřeboval. Jak ovšem upozorňuje T. Ščepanskaja, možnost pohybu hosta po domácím prostoru byla výrazně omezena a vstup do jiných částí domu, než kam byl uveden hostitelem, byl nepřipustný (*Где посадят, там сиди, а где не велят, там не гляди! В чужем доме не будь приметлив, а будь приветлив. Что на столе – все братское, а что в клети – то хозяйское*).

Pozvání ke stolu hosta podle Ščepanské upozorňovalo, že se nachází v ústřední části stabilního prostředí domova, kde - na rozdíl od prostoru cesty - není třeba demonstrovat svou sílu a jednat agresivně (*Просим не прогневаться на нашем хлебе-соли. Сердись, бранись, дерись, а за хлебом-солю сходишь*). Stůl a společné jídlo vnímají přísloví jako rituál otevírající prostor pro komunikaci a jako prvek přinášející smír (*Хлеб-соль и разбойника смиряет. И пес перед хлебом смиряется. Хлеб-соль не бранит. Есть брага да пирожки, так есть и дружки*) i jako prostředek poznání spolustolovníků (*Друга узнать – пуд соли вместе съевши. Изведен друг, куль соли вместе съевши*).

Zajišťování nápojů bylo starostí hospodáře, jídlo nabízela hospodyně (*Хочешь быть сыт, садись подле хозяйки; хочешь быть пьян, садись подле хозяина. Пирог ешь, хозяйку теши; а вина не пить, хозяина не любить*). Dobré a bohaté pohoštění bylo známkou přátelství, vstřícnosti a štědrosti (*Для милых гостей поломать костей*) a ve své podstatě také odrazem statusu domácnosti a ekonomické úrovně hospodářství (*Что есть в печи, все на стол мечи. Чем богаты, тем и рады. Хоть хлеба краюшка да пишена четверушка, от ласкового хозяина и то угощение*). Hostitelka opakovaně nabízela připravené pokrmy a povzbuzovala, a to i velmi důrazně, hosty v jejich konzumaci (*Ешьте, пейте, хозяйского хлеба не жалейте. Кушайте гости, не стыдитесь, рушайте гуся, не студите! Я не видал, как ты ел, покажи! Что рушано, да не покушано – хозяйке покор*). Slušelo se, aby nabídka pokrmů a nápojů byla co nejbohatší (*Много пива крепкого, меду сладкого, вина зеленого, всего не приешь, не выпьешь*); přílišná žádostivost ze strany návštěvníků byla ovšem považována na nevhodnou (*Не для того гости едут, что дома нечего*

¹⁰² Т.Б. Щепанская, Культура дороги в русской мифоритуальной традиции XIX-XX вв., Indrik, Moskva, 2003, str. 375.

обедать. С голодным брюхом чужого обеда не ищут). Naopak, nabídku neadekvátního pohostění hosté samozřejmě zaznamenali (*Есть чего слушать, да нечего кушать. Хозяин не ведал, что гость не обедал. Зазвал гостей глотать костей. Хороша беседа, да подносят редко. Пошел в гости глотать кости. Разговоры большие, а хлеб-соль маленькие*), což mohlo mít negativní dopad na pověst hostitelů, neboť „Чужой человек в доме – колокол“.

Materiál přísloví poukazuje na zajímavou ambivalenci v postavení hosta: s hostem bylo zacházeno s demonstrovanou úctou, bylo mu nabídnuto nejčestnější místo, nejlepší pokrmy a nápoje. Zároveň však byl host zcela podřízen vůli hostitele, nemohl se například volně pohybovat po domě a musel čekat, co mu bude nabídnuto (*Гость у хозяина в руках. Гость – невольный человек, где посадят, тут и сядет*). Samo nabízení pokrmů a nápojů demonstrovalo nadřízenost hostitele nad hostem (*А вы нашу-то речь послушайте: приневольтесь, скушайте. Что не ешь? Аль крестить звали?*). Příkladová přísloví považují odmítnutí podávaného pokrmu nebo nápoje za neslušné, přijmout připravené pohostění bylo podle nich v podstatě hostovou povinností (*Пирог ешь, хозяйку теши; а вина не пьешь, хозяина не любишь. Поднесли, так пей. Ешь, что дают. Ваше дело пить, а наше, что говорить. Не допиваешь, так недолюбливаешь*).

c) Odchod

Stejně jako bylo věcí hostů umět pozvání ve vhodný čas přijmout (*Не вовремя гость хуже татарина. По первому зову в гости не ездят. Хорош гость, коли редко ходит. Реже видишь – больше любишь. Редкое свидание – приятный гость. Где любят, тут не учайцай, а где не любят, туда ни ногой*), bylo věcí hosta i rozhodnout, kdy je vhodné návštěvu ukončit (*Добрый гость долго не засиживается*). I dnes platí, že ne všem hostům se daří vystihnout vhodnou chvíli k odchodu, jak ukazuje vitalita přísloví *Милому гостю домой пора. Чужая изба засидчива. На чужой лавке мягче сидится. Часто за шапку берется, не скоро уйдет. Первым пришел, а последним ушел*.

Návštěva plánovaná původně jako krátkodobá se mohla nečekaně prodloužit; hostitel měl být v takovém případě připraven nabídnout hostovi odpovídající možnost

noclehu, v případě nutnosti i na vlastní úkor (*Про гостя хорошо, а по себя плохо. Ходи, изба, ходи, печь, хозяину негде лечь!*).

d) Odmítnutí pohostinství

Odmítnutí pohostinství či nepřijetí příchozího do domácího prostoru bylo tradiční kulturou vnímáno jako krajní reakce. K takovému kroku se podle T. Ščepanskoj hospodář uchyloval buď v případě vyhroceného konfliktu nebo výrazně nízkého sociálního statusu cizí osoby (*Убогий не гость. Убогово не зовут на пир*).¹⁰³ Důležitým předpokladem uskutečnění návštěvy bylo pozvání vyslovené hostitelem (*Зов великое дело*); vydat se na návštěvu bez takového pozvání považují přísloví za hrubost (*Званный – гость, а незванный – пес, черт его нес. Идти было в гости, да никто не зовет. Шел бы в пир, да зватого не дождусь. Не в чем идти, и никто не зовет. Незваные гости гложут и кости*). Avšak ani samotný fakt, že příchozí nebyl pozván, sám o sobě většinou podle Ščepanské nepostačoval k odmítnutí pohostinství (*Незван гость, непасена и честь. На незваного гостя не припасена и ложка*). Teprve kumulativní výskyt výše zmiňovaných důvodů (nepřátelství, konflikty, nízký sociální status) mohl vést ke krajně negativní reakci, tj. odmítnutí přijetí do prostoru domova (*Вот тебе бог, вот тебе двери! Пришел не зван, поди ж не гнан. Кто ходит незванный, редко уходит негнанный. Хлеб-соль есть, да не про вашу честь. Где ты был, там и будь! Откуда исшел, туда и провались*).¹⁰⁴

Neznámé cizince přicházející do obce vnímají přísloví rozporuplně: tradiční křesťanská morálka velela poskytnout na požádání pomoc a pohostinství, možné negativní zkušenosti a strach z neznámého však radily chovat se obezřetně (*В подворотню подай, да на двор не пускай! Не всякому верь, запирай крепче дверь!*). Na jedné straně tedy existoval morální imperativ nabádající ke vstřícnosti a milosrdenství (*При сытости помни голод, а при богатстве – убожество. Бедность – святое дело. У голыша таже душа. Голый – что святой*), druhým působícím faktorem však byla obecná společenská ostrakizace žebráků a chudých osob a ostražitost vůči neznámému přicházejícímu z prostoru cesty (*На бедняка и кадило чадит. Убожество не грех, да людям в посмех. Богатство перед богом великий грех, а бедность перед людьми*).

¹⁰³ Т.Б. Щепанская, Культура дороги в русской мифоритуальной традиции XIX-XX вв., Indrik, Moskva, 2003, str. 428-235.

¹⁰⁴ Ibid., str. 430-455.

Kompromisem v takové situaci bylo nabídnutí základní materiální pomoci dotyčné osobě (voda, jídlo), avšak nevpouštění do vnitřního prostoru domu (*Не всякий гость к преднему крыльцу*); žebrákům a prosebníkům často nebylo dovoleno překročit práh domu a vstoupit tak do svrchovaného prostoru domova (*Убогий за порогом стоит*); almužna či jiná pomoc jim byla podávána oknem nebo přes práh (*В окно подать – богу подать. Подай в окно – бог в подворотню подаст*). Odmítnutí milodaru pak mělo formu jasného odmítnutí komunikace, případně mohlo být doprovázeno odkazem na možnost pomoci jiných (*Вот тебе бог, а вот тебе порог. Знай нас, ходи дальше. Люби нас, ходи мимо! Бог даст, не прогневайся*).

2. CIZINCI

Jedním ze základních rámců tradiční lidové kultury je vnímání dichotomie "vlastní" versus "cizí". Je to jeden z nejdávnějších způsobů dělení prostředí obklopujícího člověka a najdeme jej ve všech kulturách světa. Mezi "námi" a "cizinci" existuje určitý předěl, hranice, rozdílnost. Výraz "*чужой*" vykládá například Dalův slovník za pomoci negativních charakteristik jako "nepatřící do naší země, nepocházející z našeho domu, z naší rodiny, nepříbuzný, neznámý, podivný".¹⁰⁵

Tradiční kultura vnímala jako nejpřirozenější a nejsprávnější, když člověk žil tam, kde se narodil. Takový názor se odráží v mnoha příslovích: *Где кто родится, там и пригодится. На какой земле родился - там и богу молись! Где сосна выросла, там она и красна. Всякая сосна своему бору шумит. Всякая вещь хороша на своем месте. Мила та сторона, где пупек резан. Глупа та птица, которой гнездо свое немило. С родной земли - умри, не сходи. На родной земле хоть умри, да с нее не сходи. На родной стране даже дым сладок*. Přísloví na druhou stranu reflektují také skutečnost, že zkušenosti získané na cestě a v cizině jsou pro člověka velmi užitečné a že rozhled člověka, který se do prostoru cesty nevydá, může zůstat omezený (*Лежачий камень плесенью покрывается. Печка нежит, а дорожка учит. В игре да в попутье людей узнают. Научит горюна чужая сторона. Ерема, Ерема, сидел бы ты дома да точил времена*). Respektované je přesídlení motivované hledáním lepších životních podmínek (*Рыба ищет где глубже, человек где лучше*), přestože existence lepších podmínek v jiném místě se může ukázat jako klamné

¹⁰⁵ В.И. Даль, Толковый словарь живого великорусского языка, sv. 4, 1991, str. 613.

zdání (*Хорошо там, где нас нет. Где нас нет, там и свет. Звонки бубны за горами. Издали все кажется красивым*).

Člověk, který z jakýchkoliv důvodů opustil místo svého původu, pocítuje na cizím místě stesk a touhu po domově (*Своя земля и в горсти мила. С родной стороны и ворона мила. И хлеб по своей стороне скучает. И кости по родине плачут. На чужбине и собака тоскует. О том и тоскует кукушка, что своего гнезда нет*). Status cizince v hostitelské společnosti se podle T. Ščepanskoy částečně odlišoval a částečně podobal statusu hosta. Jeho výrazným rysem byla odlišnost, jinakost, cizost obsažená již v samotném výrazu "иннострaнец". Cizinec přicházející do nového, jemu neznámého prostředí, se musel ve svém vlastním zájmu v novém prostředí co nejrychleji zorientovat i když *В чужом месте что в лесу. Чужая сторона дремучий бор*.¹⁰⁶ Kulturní prostředí, ze kterého cizinec přišel, mohlo být velmi odlišné, což s sebou neslo riziko mezikulturních nedorozumění a konfliktů, zejména v případě neznalosti místního jazyka (*Горе в чужой земле безъязыкому*). "Jinakost" cizince však mohla být zároveň zdrojem nových informací a vědomostí, které byly pro místní společenství obohacením. Cizinec se mohl setkat s vstřícností a tolerancí odpouštějící mu neznalost místních zvyků a kultury (*И за рекой люди живут. И за горами люди. Свет - не баня, места для всех хватит. Солнце светит везде одинаково*), ale i s nepřátelstvím a nepochopením (*Чужбинка не по шерсти гладит. На чужой стороне и ребенок враг. В чужом месте что в лесу. Родимая страна - мать, чужая - мачеха. На чужой стороне и сокола зовут вороною*).

Úspěšná integrace v novém prostředí vyžadovala od cizince vnímavost a vstřícnost při přizpůsobování se místním podmínkám (*В какой народ придешь, таку шапку наденешь. В каком народе живешь, того и обычья держись. Сто край, то обычай, что народ, то и вера. В чужой монастырь со своим уставом не ходи. Где жить, тем богам и молиться*). Proces integrace vyžadoval trpělivost neboť místní společenství bylo většinou ochotno přijmout cizince až po delší době (*На чужой стороне в три года чертем прослывеешь*).

¹⁰⁶ Т.Б. Щепанская, Культура дороги в русской мифоритуальной традиции XIX-XX вв., Indrik, Moskva, 2003, str. 454.

IV ZÁVĚR

1. SÉMANTICKÁ ANALÝZA

Soubor přísloví obsažený v Příloze č. 1 byl kategorizován do skupin odpovídajících třem hlavním oblastem, kterým byla v předchozích kapitolách věnována pozornost: prostor domova, prostor cesty a hosté/cizinci. Pro každou z uvedených oblastí byla na základě předchozích pozorování zvolena vhodná klíčová slova a skupina přísloví byla pak podle hlavního sémantického významu obsaženého sdělení kategorizována do specifických skupin.

Domov / Cesta

Pro výběr přísloví v této oblasti byla na základě předchozích uvedených pozorování vybrána následující klíčová slova: *весту, ветер, вода, волк, выезд, дом, дорога, здесь, место, мир, море, огонь, перекресток, печь, простор, путь, родина, свет, свой, сторона, хлеб, чужбина, чужой*. Za pomoci klíčových slov byl identifikován vhodný vzorek devadesáti přísloví s odpovídající výpovědní hodnotou kategorizovaný do následujících skupin:

Domov / Cesta (90 přísloví)

A	Přísloví hodnotící prostor domova jako suverénní, bezpečný a jistý prostor	21,1%
B	Přísloví vnímající domov jako místo, kde člověk nemůže získat velké zkušenosti	6,5%
C	Přísloví vnímající prostor cesty jako ohrožení a nebezpečí s vysokou pravděpodobností výskytu nepředvídatelných a obtížných okolností	51,1%
D	Přísloví vnímající prostor cesty jako užitečnou zkušenost/příležitost prověřující lidské schopnosti a charakter a posilujících vývoj člověka	14,4%
E	Přísloví vyjadřující preferenci prostoru domova před prostorem cesty a cizinou	14,4%
F	Přísloví, která staví obraz prostoru domova a prostoru cesty do přímého protikladu	8,8%

Z uvedených údajů vyplývá, že nadpoloviční většina identifikovaných přísloví obsahuje výpověď vnímající prostor cesty výrazně negativně – tj. jako hrozbu a zdroj

potenciálního nebezpečí. Další významná část přísloví obsahuje afirmaci vnímání domácího prostoru jako suverénního a život ochraňujícího místa a 14% přísloví vyjadřuje explicitní preferenci prostoru domova před prostorem cesty. Několik přísloví (8%) přitom staví funkce prostoru domova a cesty do přímého protikladu. Pouhých 6% uvedeného materiálu považuje prostor domova za místo nabízející jen omezený potenciál pro rozvoj člověka.

Reflexe prostoru domova a cesty v příslovích však není zcela jednoznačná a jednotná: šestina přísloví reflektuje pozitivní přínos pobytu v prostoru cesty (14%) a uznává tak význam překonávání překážek a zpracovávání nových podnětů pro duchovní rozvoj a růst člověka.

Hosté - cizinci

Přísloví vypovídající o tom, jak tradiční kultura vnímala hosty/cizince byla vybírána na základě následujících klíčových slov: *бедняк, гость, дать, дверь, зов, печь, пить, порог, принимать, слышать, стол, сырой, убогий, хлеб, ходить, хозяин*.

Materiál byl rozdělen na dvě podkapitoly (hosté/cizinci) a kategorizován do následujících skupin:

Hosté (52 přísloví)

A	Přísloví vyjadřující pozitivní vztah k osobám přicházejícím z prostoru cesty	40,3%
B	Přísloví vyjadřující negativní vztah k osobám přicházejícím z prostoru cesty	25,0%
C	Přísloví vyjadřující dominanci hospodáře nad hostem nebo místního obyvatele nad cizincem	25,0%
D	Přísloví vyjadřující dominanci hosta nad hospodářem	11,5%

Uvedené údaje ukazují na vysokou úroveň vstřícnosti k osobám přicházejícím z prostoru cesty (známým i neznámým), ovšem jen za podmínky, že se jedná o osoby zvané a s prostorem domova tedy jistým způsobem spojené. Vůči neznámým, nemajetným a především nezvaným osobám se tradiční kultura staví mnohem

ostrážitěji a celá čtvrtina přísloví v takovém případě odmítá přijetí takových osob. Čtvrtina shromážděného materiálu reflektuje již výše zmiňovanou nerovnou pozici hosta a hostitele; jen 11% z uvedených přísloví naopak připouští, že i host má nástroje jak nepřímo demonstrovat vlastní sílu a postavení.

Cizinci (26 přísloví)

Relevantní přísloví v této části byla vybrána podle následujících klíčových slov: *вера, где, гнездо, горы, жид, народ, река, свои, сторона, татарин, цыган, черный, чужой*.

Získaný materiál byl rozdělen do následujících významových skupin:

A	Přísloví vyjadřující preferenci prostoru domova před prostorem cesty/cizinou	34,6%
B	Přísloví vyjadřující přirozenost přechodu do prostoru cesty/ciziny	3,8%
C	Přísloví vyjadřující nutnost/obtížnost integrace v cizím prostředí	38,4%
D	Přísloví vyjadřující pozitivní vztah k osobám z prostoru cesty	11,5%
E	Přísloví vyjadřující negativní vztah k osobám z prostoru cesty	19,2%

Z uvedeného je zřejmé jasně preferenční hodnocení prostoru domova. Velká část vybraných přísloví (38%) také reflektuje obtížnost, ale zároveň nevyhnutelnost úsilí cizince o místní integraci.

2. SHRNUTÍ

Na základě předchozích pozorování je možné zformulovat následující odpovědi na otázky stanovené na počátku této práce:

1. Jaké jsou typické charakteristiky prostoru domova a prostoru cesty v ruských příslovích?

Prostor domova i prostor cesty je v ruských příslovích bohatě reflektován. Sémantická analýza přísloví za pomoci vybraných klíčových slov ukazuje na výrazný podíl jednotek potvrzujících "domocentrický" charakter přísloví, tj. upřednostňování charakteristik jistoty, předvídatelnosti, spolehlivosti (typických pro prostředí domova)

před náročností a nevypočitatelností (rysy charakteristické pro prostor cesty). Domov je v příslovích vnímán jako symbol života, jistoty, plodnosti, jeho bezpečné prostředí vytváří vhodné podmínky pro reprodukci a prostor cesty, vnímaný jako nejistý, chaotický a nevypočitatelný, vykazuje na okraj svého vnímání světa.

Typickými rysy obrazu prostoru cesty tak, jak se s ním setkáváme v příslovích, jsou nespolehlivost, proměnlivost a stálé potenciální ohrožení neznámem. Základní charakteristikou prostoru cesty je absence hmatatelných hranic, proměnlivost, nestálost, nevypočitatelnost. Prostor cesty je nejčastěji vnímán jako místo náročné zkoušky, ve které musí člověk pro svůj úspěch či přežití zmobilizovat veškeré síly a schopnosti. Cizost a nepřátelskost cesty se na lexikální úrovni využitím slov vyjadřujícím právě tyto charakteristiky: *море, лес, беда, чужий*.

Dům jako prostor do značné míry uzavřený vůči vnějšímu prostředí posiluje protikladné vnímání "mého/našeho světa" oproti světu "cizímu/vnějšímu". Na lexikální úrovni se proto setkáváme s vyjadřováním opozice pojmů "vnitřní, bezpečný" a "vnější, nevypočitatelný" právě za pomoci obrazů "domu" a "vnějšího prostoru". Jako "vnější prostor" jsou vnímány přírodní prostory člověkem neovládané, necivilizované - les, pole, voda, hory.¹⁰⁷

2. Existuje-li mezi obrazem domova a cesty rozdíl, do jaké míry jsou oba prostory vnímány rozdílně?

Obraz prostoru domova a prostoru cesty v ruských příslovích je velmi rozdílný a v řadě případů je možné oba obrazy postavit do vzájemné opozice. Většina relevantních přísloví, jak bylo uvedeno výše, vnímá prostor cesty negativně jako zdroj hrozby a nebezpečí. Oproti tomu je obraz domova až na výjimky spojen s kladnými charakteristikami a představou jistoty, tepla a bezpečí. Jen v několika případech hovoří přísloví o prostoru domova jako o místě, kde stále se opakující každodenní rutina nemůže člověku přinést zkušenosti nutné pro prověření jeho schopností, zraní osobnosti a nalezení životní vyrovnanosti.

¹⁰⁷ Т.В. Цивьян, Дом в фольклорной модели мира, Tartu, 1978, str. 74.

3. *Existují ve vnímání obou prostorů rozpory nebo je jejich percepce v ruských příslovích jednotná?*

Přes převážně jasnou charakteristiku nemůžeme hovořit o zcela jednoznačné percepci prostoru domova a prostoru cesty v ruských příslovích. Malá část přísloví charakterizuje prostor domova jako myšlenkově nepodnětný a ustrnulý a považuje teprve zkoušky a výzvy zvládnuté v prostoru cesty za osvědčení schopností a síly. Podobně i v případě prostoru cesty odráží určité procento přísloví pozitivní vnímání prostoru cesty vyjádřením názoru, že teprve prostor cesty skutečně prověří charakter člověka.

Zajímavá je v této souvislosti ambivalence vnímání prostoru: široký prostor plání (*приволье, раздолье, даль, ширь*) je vnímán pozitivně, jako něco, co umožňuje člověku volně se nadechnout, co mu dává volnost, zbavuje ho stísněnosti a umožňuje dosažení vnitřní vyrovnanosti. Zároveň je však ohromný vnější prostor vnímán jako nebezpečné prostředí plné hrozeb, chladu, větru apod. - pak je ovšem těsnost domácího prostředí velmi vítána.¹⁰⁸

4. *Jakým způsobem odráží ruská přísloví status osob nacházejících se na pomezí obou prostorů (tj. hostů a cizinců)?*

Cizinci a hosté přicházející z prostoru cesty do prostoru domova překračují hranici oddělující „domácí“ a „cizí“ svět - vstupují z nebezpečného vnějšího světa do člověkem osvojeného prostoru a vystavují tak prostor domova možnému působení venkovních sil. Příchod cizí osoby, tedy moment nejistoty a potenciálního ohrožení (možnost fyzické agrese, zavlečení nemocí, průniku nadpřirozených sil) byl proto doprovázen specifickými pravidly a rituály pro příchozího i pro hostitele, jejichž úkolem byla „neutralizace“ nebezpečí zavlečení nepříznivých externích prvků. Příchozí se prostřednictvím těchto rituálů přizpůsobuje domácímu způsobu života a přestává být potenciální hrozbou.

Reflexi prostoru domova a cesty v ruských příslovích můžeme tedy obecně charakterizovat jako dva obrazy stojící do vysoké míry ve vzájemné opozici. Polarita

¹⁰⁸ А.Д. Шмелев, Русская языковая модель мира, Москва, 2002, стр. 78.

pojmu "svůj" x "cizí" se projevuje v naprosté většině zkoumaných přísloví, přičemž je zřejmé pozitivnější vnímání prostoru domova a velmi ostražitý postoj vůči všemu, co přichází z neznámého světa prostoru cesty.

Дом / Дорога	Klíčové slovo	A	B	C	D	E	F
<i>Бывалые в людях говорят, небывалые дома сидят</i>	дом		1		1		1
<i>В дороге и родной отец товарищ</i>	дорога			1			
<i>В дорогу идти - пятеры лапти сплести</i>	дорога			1			
<i>В игре да в попутье людей узнают</i>	путь			1	1		
<i>В людях бывал, свету видал, топор на ногу обувал, топорщиком подпоясывался</i>	свет			1			
<i>В мире что в море</i>	мир, море			1			
<i>В мире, что в омуте: ни дна, ни покрышки</i>	мир, море			1			
<i>В нежилом доме нечисто</i>	дом			1			
<i>В нежилом доме одна нежить</i>	дом			1			
<i>В России две беды - дураки и дороги</i>	дорога			1			
<i>В своем доме, хоть болячкой сяду, нет дела никому</i>	свой, дом	1					
<i>В своем ломте - своя воля</i>	свой, дом	1					
<i>В своих углах не староста указчик</i>	свой	1					
<i>В тесноте люди песни поют, на просторе волки воют</i>	простор, волк	1		1			
<i>В чернолесье не без зверя, в людях не без лиха</i>	лес			1			
<i>Вода и мельницу ломает</i>	вода			1			
<i>Вода камень точит</i>	вода			1			
<i>Водою пливучи, что со вдовою живучи</i>	вода			1			
<i>Воды и царь не уймет</i>	вода			1			
<i>Где вода, там и беда</i>	вода			1			
<i>Где хлебно да тепло, там и жить добро</i>	хлеб	1					
<i>Дальше моря - меньше горя</i>	море			1			
<i>Дом без печи - нежилой дом</i>	печь, дом	1					
<i>Дом как полная чаша</i>	дом	1					

Дом / Дорога	Klíčové slovo	A	B	C	D	E	F
Дома рука и нога спит, в дороге и головушка не дремлет	дом, дорога		1		1		1
Дома сидеть, ничего не высидеть	дом		1				
Домашняя дума в дорогу не годится	дом			1			1
Дороги к избе не приставишь	дорога						1
Дорожному бог простит	дорога			1			1
Дым отечества лучше огня на чужбине	чужбина					1	
Едешь на день, а хлеба бери на неделю	ехать			1			
Жди горя с моря, беды от воды	море, вода			1			
Зачем далеко, и здесь хорошо	здесь	1					
И кости по родине плачут	родина					1	
И стены дома помогают	дом	1					
И хлеб по своей стороне скушает	свой					1	
Избным теплом недалеко уедешь	ехать		1		1		1
Кто в море не бывал, тот горя не видал	море			1			
Кто в море не бывал, тот досыта богу не маливался	море			1			
Кто на море бывал, тот и страху не видал	море			1			
Море - что горе: красно со стороны	море, горе			1			
На воде все ноги тонки	вода			1			
На межах да на распутьях нечистая сила	путь			1			
На одном месте и камен плесенью обрастает	один, место		1		1		
На перекрестке черти яйца катают, в свайку играют	перекресток			1			
На печи все красное лето	печь	1					
На распутье трех дорог огонь не разжигай	путь			1			
На своей печи сам себе голова	печь	1					
На стороне обтолкнут бока	сторона			1	1		

Дом / Дорога	Klíčové slovo	A	B	C	D	E	F
На чужбине и собака тоскует	чужбина					1	
На чужой стороне и весна не красна	сторона					1	
Научит горюна чужая сторона	сторона			1	1		
Не верь выезду, верь приезду	выезд, приезд			1			
Не верь тишине морской	море			1			
Не ищут дороги, а спрашивают	дорога				1		
Не помолившись богу, не ездят в дорогу	дорога			1			
Не та земля дорога, где медведь живет, а та, где курица скребет	дорогой	1		1			
Нож в пути товарищ	путь			1			
От воды всегда жди беды	вода			1			
Печка нежит, а дорожка учит	дорога		1		1		1
Печь в дому то же, что алтарь в церкви	печь	1					
Печь нам мать родная/матушка	печь	1					
Попостись, помолись, да и в путь соберись	путь			1			
Припаси посох на путь, а слово на ответ	путь			1	1		
Путнику посты разрешены	путь			1			1
Путь водою - проходить бедою	путь, вода			1			
С огнем не шути, с водой не дружись, ветру не верь	огонь, вода, ветер			1			
С родной стороны и ворона мила	сторона					1	
Свой уголок - свой простор	свой	1					
Свой хлеб сытнее	свой, хлеб					1	
Своя земля и в горсти мила	свой					1	
Своя избушка - свой простор	свой	1					
Своя сторона по шерстке гладит, чужая насупротив	чужой					1	

Дом / Дорога	Klíčové slovo	A	B	C	D	E	F
<i>Своя хатка - родная матка</i>	свой	1					
<i>Тихо море, поколе на берегу стоишь</i>	море			1			
<i>Умный товарищ - половина дороги</i>	дорога				1		
<i>Хвали заморье, на печи сидючи</i>	путь	1					
<i>Хлеб в пути не тягость</i>	путь			1			
<i>Ходить в лесу - видеть смерть на носу</i>	лес			1			
<i>Чужая сторона прибавит ума</i>	чужой				1		
<i>Чужи люди - дремучий лес</i>	чужой					1	
<i>Чужие стены не греют</i>	чужой					1	
<i>Чужие хлебы приедчивы</i>	чужой, хлеб					1	
<i>Чужой ум до порога</i>	чужой	1					
<i>Чужой хлеб в горле летухом поет</i>	чужой, хлеб					1	
<i>Это с ветру сказано</i>	ветер			1			
<i>Язык до Киева доведет</i>	вести				1		
		A	B	C	D	E	F
CELKEM		19	6	46	13	13	8

ГОСТИ	Klíčové slovo	A	B	C	D
<i>В гостях, что в неволе</i>	гость			1	
<i>В окно подать – богу подать</i>	дать	1			
<i>В подворотню подай, да на двор не пускай!</i>	дать		1		
<i>Ваше дело пить, а наше, что говорить</i>	пить			1	
<i>Вот тебе бог, а вот тебе порог</i>	порог		1		
<i>Вот тебе бог, вот тебе двери</i>	дверь		1		
<i>Где посадят, там сиди, а где не велят, там не гляди!</i>	посадить			1	
<i>Голый - что святой</i>	ГОЛЫЙ	1			
<i>Гости на двор, так и ворота на замок</i>	гость	1			
<i>Гость – невольный человек, где посадят, тут и сядет</i>	гость			1	
<i>Гость в дом, а бог в доме</i>	гость	1			
<i>Гость во власти хозяина</i>	гость			1	
<i>Гость доволен, хозяин рад</i>	гость				1
<i>Гость не долго гостит – да много видит</i>	гость				1
<i>Гость у хозяина в руках</i>	гость			1	
<i>Гость хозяину не указчик</i>	гость			1	
<i>Дающая рука не отболит, не оскудеет</i>	гость	1			
<i>Для милых гостей поломать костей</i>	гость	1			
<i>Ешь, что дают</i>	дать			1	
<i>Знай нас, ходи дальше</i>	ходить		1		
<i>Как переночуешь, так больше услышишь</i>	слышать				1
<i>Кто сырых питает, тот бога знает</i>	сырой	1			
<i>Кто ходит незванный, редко уходит негнанный</i>	зов		1		

ГОСТИ	Klíčové slovo	A	B	C	D
<i>Люби нас, ходи мимо!</i>	ходить		1		
<i>На бедняка и кадило чадит</i>	бедняк		1		
<i>На двор зазывай, а со двора не спускай</i>	зов	1			
<i>Не вовремя гость хуже татарина</i>	гость		1		
<i>Не всякий гость к преднему крыльцу</i>	гость		1		
<i>Не всякому верь, запирай крепче дверь!</i>	дверь		1		
<i>Не гостям хозяина, а хозяину гостей благодарить</i>	гость	1			
<i>Не допиваешь, так недолюбливаешь</i>	пить			1	
<i>Поддай в окно – бог в подворотню подаст</i>	дать	1			
<i>Поднесли, так пей</i>	пить			1	
<i>Принимают, за обе руки берут да в красный угол сажают</i>	принимать	1			
<i>Про гостя хороше, а по себя поплоше</i>	гость	1			
<i>Просим к нашему хлебу и соли</i>	хлеб	1			
<i>Просим милости, окушать зелена вина, отведать хлеба-соли</i>	хлеб	1			
<i>Просим на избу: красному гостю красное место</i>	гость	1			
<i>Просим не прогневаются на нашем хлебе-соли</i>	хлеб	1			
<i>У гольшиа таже душа</i>	голый	1			
<i>У себя как хочешь, а в гостях, как велят</i>	гость			1	
<i>Убогий не гость</i>	гость		1		
<i>Убогово не зовут на пир</i>	убогий		1		
<i>Убожество не грех, да людям в посмех</i>	убогий		1		
<i>Умей людей погостить, и к себе запросить, до ворот проводить и опять воротить</i>	гость	1			

ГОСТИ	Klíčové slovo	A	B	C	D
<i>Хозяин смекает, а гость примечает</i>	гость				1
<i>Хороший гость хозяину в почет</i>	гость	1			
<i>Что есть в печи, все на стол мечи</i>	печь	1			
<i>Что на столе – все братское, а что в клети – то хозяйское</i>	стол	1		1	
<i>Что поставят, то и кушай, а хозяина в доме слушай</i>	хозяин			1	
<i>Чужая изба засидчива</i>	чужой				1
<i>Чужой человек в доме – колокол</i>	чужой				1
		21	13	13	6

ИНОСТРАНЦЫ - ДРУГИЕ НАРОДЫ	Klíčová slova	A	B	C	D	E
<i>В какой народ придешь, такую шапку наденешь</i>	народ			1		
<i>В каком народе живешь, того и обычья держись</i>	народ			1		
<i>В чужой монастырь со своим уставом не ходи</i>	чужой			1		
<i>В чужом месте что в лесу</i>	чужой	1				
<i>Веру переменить - не рубашку переодеть</i>	вера			1		
<i>Всяк по своему бога хвалит</i>	свой			1	1	
<i>Всякая сосна своему бору шумит</i>	свой	1				
<i>Где жить, тем богам и молиться</i>	где			1		
<i>Где кто родится, там и пригодится</i>	где	1				
<i>Где сосна выросла, там она и красна</i>	где	1				
<i>Глупа та птица, которой гнездо свое не мило</i>	гнездо	1				
<i>Душа христианская, да совесть то цыганская</i>	цыган					1
<i>Злее злого татарина</i>	татарин					1
<i>И за горами люди</i>	горы				1	
<i>И за рекой люди живут</i>	река				1	
<i>Менять веру - менять и совесть</i>	вера			1		
<i>Мила та сторона, где пупек резан</i>	сторона	1				
<i>На чужой стороне в три года чертем прослынешь</i>	сторона			1		
<i>На чужой стороне и ребенок враг</i>	сторона			1		
<i>На чужой стороне и сокола зовут вороною</i>	сторона			1		
<i>Не мешаются жида с самарянами, а холопы с дворянами</i>	жид					1
<i>Родимая страна - мать, чужая - мачеха</i>	чужой	1				

ИНОСТРАНЦЫ - ДРУГИЕ НАРОДЫ

	Кlíčová slova	A	B	C	D	E
<i>Рыба ищет где глубже, человек где лучше</i>	где		1			
<i>С родной земли - умри, не сходи</i>	родной	1				
<i>У цыгана не купи лошади, у попа не бери дочери</i>	цыган					1
<i>Чужбинка не по шерсти гладит</i>	чужой	1				
<i>Черный глаз, карый глаз - минуй нас!</i>	черный					1
		9	1	10	3	5

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- Аникин, В. П. *Русские пословицы и поговорки*, Moskva, 1988
- Астахова, А. М. *Художественный образ и мировоззренческий элемент в заговорах*, Nauka, Moskva, 1964
- Афанасьев, А. Н. *Поэтические воззрения славян на природу*, sv. I, 1994
- Байбурин, А. К. *Жилище в обрядах и представлениях восточных славян*, Akademie věd SSSR, Leningrad, 1983
- Байбурин, А.К. *Этнические стереотипы поведения*, Nauka, Leningrad, 1985
- Бернштам, Т. А. *Будни и праздники: поведение взрослых в русской крестьянской среде*, in *Этнические стереотипы поведения*, Leningrad, Nauka, 1985
- Благова, Г.Ф. *Пословица и жизнь*, Moskva, Východní literatura, 2000
- Виноградова, Л. Н. *Календарные переходы нечистой силы во времени и пространстве*, in *Концепт движения в языке и культуре*, Indrik, Moskva, 1996
- Власова, М. *Русские суеверия*, Azbuka, Sankt-Peterburg, 2001
- Гоголь, Н. В. *Собрание сочинений*, sv. 6, 1953
- Головашин, В.А. *Очерки истории русской культуры*, TGTU, 2004
- Гура, А. В. *Символика животных в славянской народной традиции*, Indrik, Moskva, 1997
- Зимин, В.И., Спириин, А.С. *Пословицы и поговорки русского народа*, Moskva, Suita, 1996
- Иванов, П. *Народные обычаи, поверья, приметы, пословицы и загадки, относящиеся к малорусской хате*, Charkov, 1889
- Козлова, Т. В. *Идеографический словарь русских фразеологизмов с названиями животных*, Moskva, 2001
- Коринфский, А.А. *Народная Русь, Круглый год сказаний, поверий, обычаев и пословиц русского народа*, Московский рабочий, 1995
- Котова, М.Ю. *Русско-славянский словарь пословиц*, Издательство С-Петербургского университета, 2000
- Кравцов, Н. И. *Славянский фольклор*, Vydavatelství Moskevské univerzity, 1987
- Мазалова, Н. Е. *Народная медицина локальных групп Русского Севера*, Русский Север, Sankt-Peterburg, 1995
- Пермяков, Г.Л. *Избранные пословицы и поговорки народов востока*, Akademie věd SSSR, Nauka, Moskva, 1968
- Сидорокова, Г.Д. *Прагматика паремий: пословицы и поговорки как речевые действия*, Куьанский государственный университет, Krasnodar, 1999
- Снегирев, И. *Словарь русских пословиц и поговорок*, Moskva, Terra, 1997

- Снегирев, И.** *Словарь русских пословиц и поговорок, Русские в своих пословицах, "Три богатыря", N. Novgorod, 1997*
- Федоров, А. И.** *Фразеологический словарь русских говоров Сибири, Nauka, Novosibirsk. 1983*
- Цивьян, Т. В.** *Движение и путь в балканской модели мира, Indrik, Moskva, 1999*
- Шингарев, А.И.** *Социологическое наследие: Вымирающая деревня, <http://www.ecsocman.edu.ru/images/pubs/2006/01/17/0000246830/018.SHINGAREV.pdf>*
- Шмелев, А. Д.** *Русская языковая модель мира, Moskva, 2002*
- Шубина, Е.** *Ритуалы. Зашифрованная сила тысячелетий, Ves, 1994*
- Щепанская, Т. Б.** *Культура дороги в русской мифоритуальной традиции XIX-XX вв., Indrik, Moskva, 2003*
- Kolektiv autorů** *Баня и печь в русской народной традиции, Indrik, Moskva, 2004*
- Kolektiv autorů** *Концепт движения в языке и культуре, Ruská akademie věd, Indrik, Moskva, 1996*
- Kolektiv autorů** *Паремнологические исследования, Сборник статей, Moskva, 1984*
- Kolektiv autorů** *Русский Север, Проблемы этнографии и фольклора, Nauka, Leningrad, 1981*
- Kolektiv autorů** *Этнографическое изучение северо-запада России, Содержание докладов, University of St. Petersburg, Historical Fakulty, Department of Ethnography and Antropology, 2000*
- Hakamies, Peka** *Moving in the USSR, Finnish Literature Society, Helsinki, 2005*
- Vadeysha, M.** *The Russian Bathhouse: The Old Russian Pert and the Christian Bania in Traditional Culture, Folklorica, Journal of the Slavic and East European Folklore Association, Fall 2005, Vol X, No. 2*
- Watkins, C.** *Studies in Indo-European legal language institutions and mythology. Third Indo-European conference, Conference proceedings, Philadelphia, 1970*